

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Diplomová práce

Bc. Klaudie Richterová

Mysl a vědomí u zvířat

Animal Mind and Consciousness

Praha 2017

Vedoucí práce: prof. Karel Thein, Ph.D

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé práce, profesoru Karlu Theinovi, za laskavou podporu při výběru tohoto tématu a za jeho cenné rady a podněty při psaní celé práce. Rovněž bych ráda poděkovala za vytrvalou a neméně významnou podporu své rodině a přátelům.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 16. května 2017

.....

Jméno a příjmení

Abstrakt

Tato práce zkoumá problematiku poznávání mysli a vědomí u živých bytostí odlišného druhu. Jako základní problém takového poznávání identifikuje esenciální niternost vědomého prožívání. Každým metodickým úsilím o její poznání tuto subjektivní niternost objektivizujeme, a zbavujeme ji tedy její podstaty. Tím se z velké části zbavujeme toho, co chceme zkoumat. S tímto problémem je spojeno téma řeči jakožto formy komunikace, která zde sehrává dvojznačnou roli. Řeč ve smyslu artikulované formy komunikace může být též překážkou, která lidskou bytost od ostatních živých tvorů odděluje; zkoumání takzvaně „méně artikulovaných“ podob komunikace může být naopak možností, jak tuto bariéru překonat. Součástí práce je zároveň kritická reflexe vědeckých výzkumů, které se na schopnosti zvířat zaměřují, avšak zapomínají dostatečně zohlednit lidský element samotného výzkumu. Závěrečná část práce je spojena s moderními výzkumy psích dovedností a úvahou nad vlivem procesu domestikace na to, co nazýváme inteligencí.

Abstract

This thesis examines the issue of cognition, mind, and consciousness of living beings other than humans. What complicates the whole issue is the essential inwardness of the conscious experience. We objectivize this inwardness per our aim to know, and thus deprive it of its essence. Thereby, very often, we lose sight of what we want to examine. This problem is related to the theme of speech as a form of communication that plays an ambivalent role here. Speech in the sense of articulated form of communication can easily become a barrier that separates human beings from other living creatures; the so-called less articulated forms of communication may, on the other hand, be an opportunity to overcome this barrier. Part of the thesis thus offers a critical reflection on the scientific research whose focus is on animal abilities, but which forgets to take into account the human element contained in the apparently scientific method. The final part of the thesis deals with modern research of a canine abilities and offers a reflection on the influence of the domestication process on what we call intelligence.

Klíčová slova:

Zvířata, mysl, vědomí, vědecký výzkum, antropocentrismus, psychofyzická redukce, objektivita, řeč, komunikace, genialita, autodomestikace.

Keywords:

Animals, mind, consciousness, scientific research, anthropocentrism, psychophysical reduction, objectivity, language, communication, genius, autodomestication.

Obsah

1. Úvod	7
2. Stručné historické pozadí	8
2.1. Aristotelés	8
2.2. René Descartes	10
2.3. David Hume	11
3. Nesnáze psychofyzické redukce	13
3.1. Jaké je to být netopýrem?	14
3.2. Hranice jazyka	19
3.3. Lidská perspektiva	23
3.4. Podstata niterného a skrytý paradox	27
3.5. Objektivita jako příležitost	29
4. Komunikace	34
4.1. Řeč	34
4.2. Charles Darwin	39
4.3. Řeč zvířat	43
5. Lidský element v biologických výzkumech	47
5.1. Kritický pohled na výzkum obecně	50
6. Testovatelné schopnosti zvířat	57
6.1. Mysl	57
6.2. Emoce	61
6.3. Funkce vědomí	63
7. Geniální psi	66
7.1. Genialita	67
7.2. Spontánní pochopení komunikačního záměru	70
7.3. Autodomestikace	72
7.4. Vlastnosti spojené s autodomestikací	76
7.5. Dovednosti spojené s autodomestikací	78
7.6. Otázka vývoje	82
8. Závěr	84
9. Bibliografie	88

1 Úvod

Mysl zvířat a existence jejich vědomí je jednou z trvale otevřených filosofických otázek. Zkoumání tohoto problému začíná již v antické filosofii a již na jejím půdorysu se vyhraňují spory, které přetrvávají až dodnes. A i přesto, že moderní věda úspěšně postupuje ve zkoumání rozličných živých tvorů, není žádný z jejích poznatků dostatečným důkazem pro existenci zvířecí mysli a vědomí. Narážíme totiž na překážku, kterou není empirický výzkum schopen prolomit, a sice rozpoznání existence vědomí u tvora, s nímž nelze komunikovat artikulovanou řečí.

V této oblasti uvažování tím před námi vyvstávají mnohé zásadní otázky: Je veškeré konání zvířat pouze naprogramovanou činností, nebo jsou jejich úkony podobně vědomé a promyšlené jako ty naše? Je na základě mnoha evidentních podobností s lidmi pravděpodobnější, že mají stejné nebo podobné mentální kvality, nebo naopak zvířatům přisuzujeme lidské vlastnosti vinou antropomorfního vnímání světa? Proč je tato otázka jedním z neustále přetrvávajících problémů, k němuž nelze zaujmout jasné stanovisko skrze logickou argumentaci? Jak důležitou roli hraje v tomto problému řeč a co všechno může být důkazem o existenci vědomí u druhého živého tvora?

2 Stručné historické pozadí

Předtím, než představím současnější filosofické pohledy, ráda bych alespoň krátce uvedla názory několika významných starších myslitelů, kteří se otázkou po existenci a obsahu zvířecí mysli zabývali dávno před námi. V tomto ohledu se mi zdá vhodné využít prací profesora Roberta W. Lurze, který se ve své knize právě tímto stručným historickým přehledem zabývá.

2.1 Aristotelés

Prvním z těch, jejichž názory chci ve své práci zmínit, je Aristotelés. Svá stanoviska, která predestřel čtenářům a posluchačům, můžeme nalézt hned v několika jeho spisech. Prvním z těch, které bych tu ráda uvedla, je *Etika Nikomachova*:

„Život zajisté má člověk společný s rostlinami, my však hledáme to, co jest vlastní člověku. Musíme tudíž rozlišovat život výživný a rostivý. Druhý snad jest život smyslový, avšak i tento jest zřejmě společný koni, volu a každému živému tvorů. A tak u rozumné bytosti zbývá jakýsi život činný; ta pak jednak poslouchá rozumového důvodu, jednak má rozum a myslí.“¹

Jak zdůrazňuje Robert W. Lurz, Aristotelés definuje člověka jako *rozumného tvora*, čímž z definice odepírá atributy jako *mysl* a *rozum* všem ostatním tvorům.² Je však důležité upozornit, že v tomto výkladu vychází Lurz pouze z *Etiky Nikomachovy* a nepřihlíží k Aristotelovým přírodovědným spisům, v nichž není rozdíl mezi člověkem a zvířetem (zejména co se týče rozumu) tak markantní.

Detailněji popisuje Aristotelés člověka z hlediska jeho výlučných vlastností ve spise *De Anima*: „Jak se zdá, hybnými činiteli jsou tyto dvě mohutnosti, buď žádostivost, nebo rozum, pokládáme-li obrazivost za jakýsi druh myšlení; neboť lidé se často i proti lepšímu vědění řídí představami a

¹ ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova*, Kniha první, 6. Výměr blaženosti, Praha: Rezek, 2009, s. 32.

² LURZ, Robert W., *The philosophy of animal minds: an introduction in The Philosophy of Animal Minds*, Cambridge University Press, 2009, s. 1–2.

ostatní živočichové nemají vůbec myšlení ani usuzování, nýbrž jen obrazivost. Tedy tito dva činitelé, rozum a žádostivost, působí místní pohyb, a to rozum, který účelně usuzuje a který vede k tomu, co má být konáno čili rozum praktický; od teoretického se liší právě účelem a cílem. Také žádostivost zcela směřuje k účelu; neboť to, na co se vztahuje žádostivost, je počátkem činnosti praktického rozumu; konečný cíl je počátkem jednání.“³

Tím zde Aristotelés částečně vymezuje vlastnosti (mohutnosti) lidského druhu. V těchto citacích jde spíše o předestřené závěry, k nimž postupem času dospěl. Má však jeden hlavní argument, jímž tato svá tvrzení podpírá, a tento argument se týká *řeči*. Aristotelés neupírá zvířatům jejich schopnost projevu, dokonce hlasového projevu, upozorňuje však na to, že rozdíl mezi *hlasem* a *řečí* je zásadní.

R. G. Mulgan shrnuje Aristotelovo stanovisko následovně: „Rozdíl mezi člověkem a ostatními „politickými“ živočichy, ať popsán jakkoli, je dán jedinečným charakteristickým rysem člověka, *logem*, tj. schopností racionálně myslit a mluvit. Jiní živočichové jsou sice s to projevovat se zvukem či hlasem, což jim umožňuje vyjádřit slast či bolest, ale jen člověk má schopnost racionálně mluvit, což mu umožňuje vyjádřit, co je užitečné a co škodlivé, spravedlivé a nespravedlivé.“⁴ Konkrétně Mulgan naráží na pasáž z Aristotelovy *Politiky I.*:

„Avšak ze živočichů má řeč pouze člověk. Hlas je ovšem znamením bolesti a slasti, a proto ho mají i jiní živočichové (neboť jejich přirozenost dospěla až k tomu, že mají pocit bolesti i slasti a že si to navzájem oznamují). Řeč je však určena k tomu, aby objasňovala, co je prospěšné a co škodlivé, a tedy i co je spravedlivé a co nespravedlivé. To je totiž zvláštností člověka proti ostatním živočichům, že jedině on má smysl pro dobro a zlo, pro to, co je spravedlivé a co nespravedlivé, a pro podobné věci (...)“⁵

³ ARISTOTELÉS, *De Anima (O duši)*, 10. kapitola *Žádostivost*, Svoboda, 1984, (433a) s. 272.

⁴ MULGAN, R. G., *Polis je přirozená* in Aristotelova politická teorie, Praha, 1998, s. 35.

⁵ ARISTOTELÉS, *Politika I.*, OIKOYMENH, 1999, (1253a10 – 1253a19) s. 51–53.

Tímto vcelku jasným rozlišením zavdal Aristotelés podle Lurze důvod k mnohým debatám a pozdější myslitelé se ve vztahu k jeho názoru dělili na dvě skupiny. Jedni byli těmi, kteří s Aristotelovým rozvržením souhlasili a argumentovali v jeho prospěch, jako Chrysippos, sv. Augustin, Tomáš Akvinský, Leibniz nebo Kant. Další pak, jako například Theofrastos, Porfyrios, Galén, Gassendi a Locke, argumentovali proti němu.

2.2 René Descartes

Dalším z významnějších myslitelů, které je nutné v souladu s tímto tématem uvést, je René Descartes. Ten svými alespoň zdánlivě extrémními názory rozvířil mnohé další debaty, které přetrvávají až do dnešních dnů. Převzal sice částečně názor Aristotelův, dovedl jej však do extrému tím, že zvířatům odepřel naprosto veškeré typy mentality (rozum, mysl i vědomí). Zvířata v jeho pojetí tak nebyla ničím více než poměrně značně sofistikovanými biologickými stroji.⁶

Své tvrzení přitom opíral o dva stěžejní argumenty.

Zvířata, podle jeho názoru, nejsou schopna *převádět* své dovednosti z jedné oblasti do jiné, a nejsou schopna *zobecňovat*. Jejich jednání, které se tak sice jeví jako inteligentní, však ve skutečnosti není závislé na rozumu, nýbrž na instinktech a reflexech, která jsou zvířatům přirozeně vlastní.

Druhý důvod je ten, že zvířata postrádají schopnost *řeči*.

Podle Descarta důvod, proč zvířata nebyla obdařena řečí, je ten, že jim schází to, co řeč vyjadřuje – *mysl*. Od toho odvozuje, že zvířatům schází i všechny formy *vědomí*, neboť, jak připomíná Lurz, Descartes považoval mysl za samotný objekt vědomého uvědomění (což se dá vyjádřit jako vše, čeho jsme si vědomi, že se s námi děje).⁷

⁶ LURZ, Robert W., *The philosophy of animal minds: an introduction* in The Philosophy of Animal Minds, New York: Cambridge University Press, 2009, s. 2.

⁷ LURZ, Robert W., *The philosophy of animal minds: an introduction* in The Philosophy of Animal Minds, s. 3.

I jeho poněkud extrémní přístup má svá úskalí. Najdou se totiž oponenti, kteří vytýkají Descartovi jeho zúžené hledisko a namítají, že všechny činy zvířat nelze vnímat takto mechanisticky. Lurz uvádí Arnauldovu námitku, podle níž je nesmyslné, aby zvířata jednala naprosto vždy jen skrze mechanické reflexy a instinkty. Jeho příklad se konkrétně týká momentu, kdy se ovce dá do běhu poté, co zahlédne vlka. Arnauld míní, že je krajně nevěrohodné, aby (bez přítomnosti jakékoli duše nebo vědomí) světlo odražené od těla vlka proniklo do oka ovce, kde by pohnulo optickými nervy, dosáhlo by mozku a tento impuls by rozptýlil zvířecí duchy skrze nervy způsobem nezbytným k rychlému vyvolání běhu ovce.⁸

2.3 David Hume

Konečně pak třetím významným myslitelem, kterého je potřeba uvést, je David Hume. Ten na rozdíl od Descarta zaujímá stanovisko naprosto opačné. Podle jeho názoru je zcela evidentní, že zvířata jsou obdařena myslí a rozumem stejně jako člověk. Ve své knize *A Treatise of Human Nature* rozebírá typ zvířecího myšlení, které bychom snad mohli nazvat spíše *míněním* (belief). Definuje jej jako „živou ideu“ nebo „obraz“ způsobenou (nebo asociovanou s) předchozí smyslovou zkušeností.⁹ Rozum pak definuje jako pouhou dispozici nebo instinkt formovat asociace mezi ideami na základě předchozí zkušenosti.

Hume byl přesvědčen, že podobnost, kterou můžeme spatřovat mezi chováním lidským a chováním zvířat, je nepopíratelným důkazem toho, že zvířata se, stejně jako my, při svém chování řídí formováním podobných asociací mezi idejemi v jejich myslích. Z této podobnosti vyvozoval, že zvířata mají mysl a rozum stejně jako člověk. Jediný rozdíl, který byl ochoten přiznat, tkvěl pouze ve stupni.¹⁰

⁸ LURZ, Robert W., *The philosophy of animal minds: an introduction* in *The Philosophy of Animal Minds*, s. 3.

⁹ HUME, D., *A Treatise of Human Nature*, ed. P. H. Nidditch, Oxford: Oxford University Press, s. 94.

¹⁰ LURZ, Robert W., *The philosophy of animal minds: an introduction* in *The Philosophy of Animal Minds*, s. 3–4.

Jak ale připomíná Lurz, i Humova teorie si s sebou nese své problémy. Jedním z nich je fakt, že ačkoli může být pravdou, co se snaží Hume dokázat, že je zvířecí mínění a uvažování utvářeno živými obrazy a jejich asociacemi, existují takové typy lidského mínění, které takto utvářeny nejsou. Jsme totiž schopni utvářet svá mínění kolem abstraktních věcí, o nichž si žádný obraz v mysli vytvořit nemůžeme.

Druhým problémem je, že Hume staví svou teorii ve velké míře na analogii mezi chováním lidí a zvířat. Tato analogie však může svádět ke sporné formě antropomorfismu. Vše se značně zproblematizuje, pokud uvážíme „chování“ všech robotů a počítačů. Bude nám připomínat naše vlastní chování, přitom by málokdo usuzoval, že stejně jako my, tyto stroje jednají v důsledku asociovaných idejí presentovaných do jejich vědomí.

3 Nesnáze psychofyzické redukce

Z dosavadní části práce je patrné, jak jsou názory na toto téma rozdílné a jejich rozkol samozřejmě přetrvává dodnes. Ačkoliv se proměňuje lidský přístup k jednotlivým zvířatům, názory na otázku vědomí jsou stále rozporuplné. Vlivem aktivistů posledních desetiletí, kteří bojují nejen za práva zvířat, ale spíše za jejich lepší životní podmínky, se většinový lidský náhled na zvířata začíná posouvat k citlivějšímu zacházení s nimi. Zachází se však i do takových extrémů, kdy se zvířata v domácnosti (nejčastěji označovaná jako „domácí mazlíčci“) posouvají na pomyslných hodnotových příčkách rodinné hierarchie stále výše. V některých zemích tento posun zašel tak daleko, že se tato zvířata stávají nejen platným členem rodiny, ale často v rodinném systému zaujímají pozici dítěte. Současným trendem převážně mladých lidí pak bývá, že zakoupené zvíře (nejčastěji pes) roli dítěte nahradí do té míry, že se jím pro oba „rodiče“ nakonec naplno stane. Důkazem toho jsou stále se rozšiřující služby, které zvířatům (potažmo jejich majitelům) nabízí vše od luxusních hraček a oblečků až po specializované hotely a kadeřnictví. To je jeden extrém, kterým se současný lidský názor na zvířata rozvíjí.

Druhým extrémem pak zůstávají velkochovy a kožešinové farmy, v nichž zvířata za zdmi podléhají útrpným podmínkám, před nimiž veřejnost zavírá oči, neboť jejich výsledným produktem bývají masné výrobky, vejce a mléko za nízkou cenu nebo kožené či kožešinové výrobky rozličných druhů. Záběry z těchto podniků, které často bývají pořízeny tajně někým z organizace pro ochranu zvířat, pak v divácích, kteří je spatří většinou nechtěně, vyvolávají odpor. Výrobky z nich vycházející však už takový odpor nevyvolávají, a i ti lidé, kteří se na videozáznam pořízený z těchto velkochovů nemohou vydržet dívat, věří, že jde o jakési *nutné zlo* a hájí tyto podniky vlastním přesvědčením, že se jedná o otázku přežití lidstva.

Zatímco v případě domácích mazlíčků, kteří v rodině hrají významnou úlohu, jsou lidé přesvědčeni o tom, že tato zvířata mají nejen prokazatelnou dávku inteligence, citu a vědomí ale dokonce jsou ochotni hovořit o

„osobnosti“ každého jednotlivého zvířete, v případě zvířat určených na maso, kožešinu či jiný produkt už lidé tak velkorysí nejsou a v mnohých přetrvává přesvědčení, že si zvířata své bolesti a špatných životních podmínek nejsou vědoma. Hovořit pak o jejich citu a inteligenci nebo dokonce o jejich osobnosti je pak záležitostí nanejvýš kontroverzní.

Často se tak stává, že jsou vlastnosti a schopnosti zvířat posuzovány lidmi z účelového hlediska. Podobným příkladem toho jsou laboratorní krysy, které slouží lidskému výzkumu, a to často i tím nejútrpnějším způsobem. Na jednotlivých zvířatech (která však kvůli validitě výsledků nakonec čítají miliony) je například uměle vyvoláno onemocnění (často rakovina) za tím účelem, aby se ji lidé mohli pokoušet léčit a byli tak úspěšní v léčbě lidských pacientů. Výsledkem toho je pak protichůdnost, která se zobrazuje v pojmání krysy jako takové. Nemoc i léčba jsou na ní nejlépe testovatelné pro její vysokou genetickou podobnost s člověkem, zároveň je však natolik odlišná, že není toto testování morální překážkou.

V této práci bych se ráda pokusila ukázat, jak moc záleží v celé této otázce na lidech samých a jak se různými záměry rozrůžňují i výsledná pozorování a naše závěry. Ze všeho nejdříve bych proto uvedla práci Thomase Nagela s názvem *Jaké je to být netopýrem?*, abych dala celé práci jakýsi základ, z něhož by mohla vycházet.

3.1 Jaké je to být netopýrem?

Thomas Nagel podle mého názoru dokázal ve svém článku vystihnout samotnou podstatu celé nesnáze, s níž se potýkáme, pokud uvažujeme nad vědomím kterékoli ne-lidské živé bytosti (a v menší míře konec konců i vědomím ostatních lidí). Tato nesnáz vyplývá z rozkolu, který je způsoben na jedné straně tou nejhlubší niterností a z toho vyplývající subjektivitou veškerých vnitřních prožitků, na druhé straně naší touhou poznávat a zobecňovat pozorované výsledky, z čeho povětšinou vyplývají objektivní fakta. Veškeré epistemologické snahy jsou utvářeny tím způsobem, že se subjekt své *subjektivní něco (pozorované)* snaží přetransformovat do hromadné sféry *objektivního čehosi (fakta)*, kam podobně přispívají i

ostatní subjekty, a zároveň si z této veřejné objektivní hromady *čehosi* brát pro svůj subjekt opět své *subjektivní něco* (*přijaté poznatky*). Tímto způsobem subjekty lidského rodu utvářejí svou *znalost*.

Transformace tohoto *subjektivního něčeho* do *objektivního čehosi* může být uskutečněna převážně díky jazyku, v němž se tyto subjektivní dojmy každého jedince přetvářejí do *čehosi* objektivního. Právě jazyk je, podle mého názoru, tím, co tuto objektivizaci subjektivního umožňuje. A díky jazyku (za předpokladu, že jej ovládáme) je zároveň možno ono objektivní pojmut do sebe a přechovávat jej v sobě jako v subjektu.

Thomas Nagel ve svém článku odhaluje nesnáze, které v této epistemologické sféře nastanou, když dojde ke snaze hovořit o něčem, co je niternější než dojem sám, co je totiž jakýmsi podkladem pro veškeré utváření a přijímání dojmů – o vědomí. I přes veškeré vlastnosti nejroztodivnějších živočichů, které můžeme pozorovat svými smysly, existuje něco, co, jak se zdá, odpozorovat nelze. Vědomí živočicha.

Základním bodem neshody bývá už samotná definice toho, co vědomí *je*. Tedy definice toho, co chceme vlastně zkoumat a o čem chceme mluvit. Prozatím nepanuje jasná shoda na jediné platné definici, neboť pojem vědomí sám v sobě zahrnuje široké debaty o své podstatě. Nesnáze s jeho definicí jsou podobné nesnázím, jaké formuloval sv. Augustin při snaze definovat čas: „Co jest tedy čas? Vím to, když se mne naň nikdo netáže; mám-li to však někomu vysvětliti, nevím.“¹¹

Vědomí může být pojímáno jednoduše jen jako *citlivost* nebo *bdělost*, zároveň je možné jej pojímat jako *sebe-vědomí* (tedy být si vědom toho, že jsem vědomá bytost). Pro svou práci však chci použít definici zmíněného Thomase Nagela, neboť ze všech mně prozatím známých se zdá být zároveň nejjednodušší i nejobsáhlejší. (Nagel pro samotné *vědomí* používá rovněž pojmy jako „vědomá zkušenost“¹² nebo „prožívání“¹³.)

¹¹ AUGUSTINUS, Aurelius: *Co jest čas*. (Hlava XIV.) in *Vyznání*, Praha: KALICH, 2006, s. 391.

¹² „*Conscious experience*.“

¹³ „*Experience*.“

„Organismus však v zásadě má vědomé mentální stavy tehdy a pouze tehdy, pokud to nějaké je, *být* tímto organismem – pokud to nějaké je *pro* tento organismus. Můžeme to nazvat subjektivním charakterem zkušenosti.“¹⁴ Z Nagelova pohledu je tedy dostatečnou definicí vědomí subjektivní prožitek jednotlivého živého tvora, který se promítá do jeho pocitů a chování.

Nicméně subjektivní charakter zkušenosti je právě to, co nám činí potíže při jakékoli snaze hovořit o této zkušenosti obecně. Nagel kritizuje redukcionistické snahy analyzovat tyto mentální fenomény. Kritizuje zároveň analogie, které vznikají ve snaze zjednodušit celý problém vědomého prožívání. Podle jeho názoru jsou podobné analogie pouze snahou objasnit něco nepochopitelného „prostřednictvím termínů, jež se hodí pro to, co je známé a dobře pochopené, byť zcela odlišné.“¹⁵

Říká, že: „fenomenologické rysy zkušenosti není možné vyloučit z redukce stejným způsobem, jako jsou vyloučeny fenomenologické rysy nějaké běžné látky z její fyzikální nebo chemické redukce – totiž tak, že jsou vysvětleny jako účinky na mysli lidských pozorovatelů.“ Fenomenologické rysy by musely být fyzikálně vysvětleny, což je však nemožné právě kvůli jejich subjektivnímu charakteru. „Důvod spočívá v tom, že je každý subjektivní fenomén podstatně spojen s jednou perspektivou a že se zdá být nevyhnutelné, že objektivní fyzikální teorie tuto perspektivu opustí.“¹⁶ Ve své úvaze se proto snaží vysvětlit, proč nám žádná analogie nepomáhá vysvětlit komplikovaný vztah mezi myslí a tělem.

I přes již zmíněnou rozrůzněnost obecného názoru Nagel neváhá připsat vědomou zkušenost nejrozličnějším živým tvorům. Jak říká: „Vědomá zkušenost je široce rozšířený fenomén. Vyskytuje se na mnoha úrovních živočišné říše, přestože si nemůžeme být jisti, zda je přítomna v jednodušších organismech, a přestože je obecně velmi nesnadné říci, co

¹⁴ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 20. („*But fundamentally an organism has conscious mental states if and only if there is something that it is like to be that organism- something it is like for the organism. We may call this the subjective character of experience.*“)

¹⁵ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 19.

¹⁶ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 21–22.

o ní poskytuje důkaz (někteří extremisté byli odhodláni ji popřít dokonce i u savců s výjimkou člověka).“ Zároveň neváhá tvrdit, že se vědomá zkušenost vyskytuje i jinde ve vesmíru. V zásadě však „vlastnictví“ vědomé zkušenosti znamená, „že to nějaké je, *být* tímto organismem – pokud to nějaké je *pro* tento organismus.“¹⁷ V podstatě se tedy jedná o prožitek sebe sama ve svém okolí, o vnímání světa *svým způsobem*, který je mi vlastní, ať jsem kýmkoli. Záleží tu tedy na perspektivě subjektu, který vše vnímá ze sebe a tato perspektiva je nesdělitelná ve své úplnosti, je nepřenositelná k nahlédnutí jinému subjektu, neboť každý subjekt je vlastníkem i obětí pouze své vlastní, jedinečné perspektivy.

Jedinečnost perspektivy znázorňuje Nagel na příkladu s netopýrem, kterého zvolil proto, že je nám zároveň jak blízký (jedná se o savce), tak nanejvýš vzdálený (je přirozeně aktivní v nočních hodinách, spí zavěšen hlavou dolů, v okolí se orientuje pomocí sonaru atp.). Pokud se budeme chtít vcítit do netopýra, přirozeně se naše mysl uchýlí k několika krokům. Bud' si budeme představovat sebe sama, jako bychom se chovali jako netopýr, nebo si představíme naší postupnou proměnu v netopýra, nebo se pokusíme pouze jakýmsi vnitřním zrakem přesídlit do mysli netopýra. Problém však spočívá v tom, že ani jednou neopustíme svou perspektivu a vždy budeme vycházet z vlastní vědomé zkušenosti. „Naše vlastní zkušenost poskytuje základní materiál pro naši představivost, jejíž rozsah je proto omezený.“¹⁸ Můžeme se proto dostat pouze na úroveň představy, jaké by bylo pro mě chovat se jako netopýr. „O to tu však nejde,“ dodává Nagel: „Chci vědět, jaké to je být netopýrem *pro netopýra*. Avšak když se snažím představit si to, jsem omezen na zdroje své vlastní mysli a tyto zdroje jsou pro tento úkol nedostatečné.“¹⁹

Jediný, kdo má k vědomé zkušenosti netopýra přístup, je netopýr. Nadto samozřejmě platí, že každý jednotlivý netopýr má svou vlastní specifickou netopýří zkušenost. „Je-li tedy v myšlence, jaké je to být netopýrem, zahrnutá extrapolace z našeho vlastního případu, musí tato extrapolace

¹⁷ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 20.

¹⁸ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 23.

¹⁹ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 24.

zůstat neúplná. Nedokážeme si utvořit více než schematickou představu o tom, jaké to *je*.“²⁰ Uchylujeme se proto, podle jeho slov, k usuzování na zkušenost netopýra podle obecných typů prožitků, které nacházíme ve své vlastní zkušenosti. „Domníváme se však, že tyto prožitky také ve všech případech mají specifický subjektivní charakter, na jehož pochopení naše schopnosti nedostačují.“²¹

Naše neschopnost vcítit se do prožívání druhého živého tvora, který je od nás svou konstrukcí, prostředím a schopnostmi tak odlišný, nám zavdává zdánlivou příčinu pochybovat o kvalitách jeho samotného prožívání. Fakt, že se nám nepodobá v mnoha věcech natolik, že se do něho svou představivostí nedokážeme vcítit, v nás vyvolává dojem, že i jeho prožívání se musí lišit podobně propastným způsobem. Můžeme dokonce nabýt dojmu, že žádné vědomé prožívání nemá, kterýžto dojem stavíme právě na naší vzájemné odlišnosti a na evidenci vlastního vědomého prožívání.

Ať až se však uchýlíme přímo k představě o neexistenci vědomí u netopýra nebo jen k obecným typům jeho prožívání, podle Nagela tím odstraňujeme ze světa možnost bohatosti jeho niterných prožitků, jež mohou být vnímány pouze z netopýří perspektivy. Uvádí proto příklad s Mart'any, aby význam tohoto kroku lidem lépe přiblížil. Kdyby totiž měly neznámé formy inteligence (Mart'ani) příležitost studovat nás a naše vědomé prožitky, pravděpodobně by nebyli schopni vcítit se do našeho nitra a do naší perspektivy, pročez by nám rovněž přisoudili (přinejlepším) jen obecné typy mentálních stavů. Tady však nastává problém viděný náhle z druhé strany: „Víme, že by se pletli, kdyby učinili takovýto skeptický závěr, protože víme, jaké je to být námi. A víme, že subjektivní charakter toho, jaké je to být námi, je vysoce specifický a v některých ohledech popsitelný pomocí pojmů, jež mohou být pochopeny pouze tvory, jako jsme my, přestože zahrnuje nesmírnou rozmanitost a komplexitu, a přestože nedisponujeme slovníkem, jehož pomocí bychom ho popsali adekvátně.“²²

²⁰ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 24.

²¹ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 25.

²² NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 25–26.

Naše tušená neschopnost vyjádřit pomocí našeho jazyka prožitky netopýra nebo Mart'ana by nás proto neměla vést k dojmu, že bychom bohatost a intenzitu prožitků odlišných tvorů zavrhlí jakožto nesmyslnou. „Úvaha nad tím, jaké je to být netopýrem, se nás proto zdá vést k závěru, že existují fakty, jež netkví v pravdivosti výroků vyjádřitelných v lidském jazyce.“²³

Nagel zároveň vyslovuje naději nad tím, že by se snad vše vyřešilo, kdyby někdo přišel s novými pojmy, pomocí nichž bychom mohli účinněji přemýšlet o prožívání vědomých mentálních stavů z cizích perspektiv. Zároveň je podle jeho slov ale možné, že naše nemohoucnost nevychází pouze z nedostatků jazyka, jako spíše ze samé naší přirozenosti.²⁴ Vzhledem k oběma příkladům ale varuje, že „popírat realitu nebo logický význam toho, co nikdy nebudeme moci popsat nebo pochopit, je nejhrubší forma kognitivní disonance.“²⁵

3.2 Hranice jazyka

Spekulativní návrh, který předložil Nagel na konci svého článku, vidí východisko celého problému v novém pojmovém aparátu a v nové metodě, jež by spočívala v nové objektivní fenomenologii, nezávislé na vcítění se nebo představivosti.²⁶ Podle mého názoru však není možné tento krok učinit. Myslím, že východisko neleží v rozšíření jazyka z toho důvodu, že je jazyk právě tím, co objektivuje subjektivní. K popření tohoto návrhu bych ráda využila úvahu Friedricha Nietzscheho, jenž se ve spise *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním* zamýšlí nad lidským jazykem a nad jeho hranicemi.

„Kryje se označení a věc? Je jazyk adekvátním výrazem všech realit?“²⁷ Nietzsche příkrým tónem zbavuje člověka naivního přesvědčení, že má skrze slova přímý a jednoduchý přístup k pravdě, když ve svém krátkém

²³ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 27.

²⁴ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 26.

²⁵ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 26.

²⁶ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 36.

²⁷ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, Praha: OIKOYMENH, 2010, s.

spise útočí na jazyk a lidský pud k pravdě. Podle jeho přesvědčení člověk propadl bludu, že je majitelem pravdy, ve skutečnosti však neustále zaměňuje iluze za pravdy, neboť se pravdy snaží dopátrat pomocí svých slov. „Jak bychom mohli – kdyby tím jediné rozhodujícím při vzniku řeči byla pravda a při označování hledisko jistoty – jak bychom mohli říkat: kámen je tvrdý: jako by nám „tvrdý“ bylo známé ještě i jinak, a nejen jako veskrze subjektivní podnět!“²⁸ Právě subjektivita našich prožitků hraje v jeho argumentech důležitou roli.

„‘Věc o sobě‘ (právě to by byla čistá pravda bez důsledků) je pro tvůrce jazyka zcela neuchopitelná a naprosto nežádoucí. On jen označuje vztahy věcí k lidem, a aby je vyjádřil, sahá k nejmělejší metaforám.“²⁹ Nietzsche mluví o metaforách, neboť podle jeho názoru stojí za veškerým pojmenováním prvotně nervový vzruch. Když kterémukoli ze svých smyslů vnímáme, jedná se o přenesení nervového vzruchu do obrazu v naší mysli, což je, podle Nietzscheho, první metafora, a tento obraz je pak následně ztvárněn ve zvuk, což je další metafora. Přeskakujeme tak několik sfér (nervové vzruchy, obrazivost, zvukové projevy) a výsledkem je pojem (slovo), který je pouze pojmenováním obrazu, jenž se utvořil v naší mysli po přijetí vjemů našimi smyslovými receptory. Toto pojmenování však není „správné“ pojmenování, neboť i ono je podle Nietzscheho jen další metaforou, tedy přenesením dojmu či vjemu z obrazové sféry do té zvukové. Výsledkem je, že jsme ve sféře slov velmi vzdáleni od toho, co bychom chtěli nazvat „věcí o sobě“. (Jak uvidíme později, už náš nervový vzruch je podle všeho velmi vzdálen něčemu jako věc o sobě.) „Domníváme se, že víme cosi o věcech samých, mluvíme-li o stromech, barvách, sněhu a květinách, a přece nevlastníme nic než metafory věcí, které původním bytíem naprosto neodpovídají.“³⁰

Podle Nietzscheho se věcem samým vzdalujeme právě tím, že je označujeme slovy, která z věcí samotných (konkrétních) dělají věc

²⁸ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 11.

²⁹ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 11–12.

³⁰ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 12.

obecnou. „Každý pojem vzniká tím, že bereme ne-stejně za stejné.“³¹ Totiž pokud slova vznikala tím procesem, který Nietzsche ve svém článku popisuje, pak každý vytvořený zvuk odpovídá každému jednotlivému obrazu, který se však zobrazil v jednotlivých myslích v důsledku přijetí vjemu. A každý tento vjem pocházející z nervového vzruchu je původcem toho, čemu nyní říkáme slova. Abychom nemuseli mít pro každou jednotlivost jiné slovo (je otázkou, nakolik by pak jazyk jako komunikační prostředek mohl fungovat), hledáme podobnosti mezi jednotlivými věcmi a řadíme je do kategorií, která zobecnění z principu vyžadují. Jinak řečeno, slovo už ze své podstaty činí z jedinečného obecné tím, že vynechává individuální odlišnosti a mimoděk „vzbuzuje nyní představu, jako by v přírodě existovalo kromě listů cosi, co by bylo „listem vůbec“, jakousi praformu, podle níž by byly všechny lístky tkány, kresleny, tvarovány..., jenže nešikovnými rukama, takže by žádný exemplář nebyl korektní a spolehlivý jakožto věrná kopie své praformy.“³²

Stejně jako když uvažujeme například o poctivosti, jak říká Nietzsche, nezbyvá nám než si přiznat, že „nevíme vůbec nic o jakési bytostné kvalitě, jež by se jmenovala poctivost, víme však o nespočetných individualizovaných, a tedy nestejných jednáních, která vynecháním onoho nestejného činíme stejnými a označujeme teď jako jednání poctivá; nakonec z nich formujeme jakousi *qualitas occulta* se jménem: poctivost.“³³ Stejně tak se to má s vědomím, které díky svému pojmu vzbuzuje dojem něčeho, co je *nějaké*, ať už jej má kdokoliv, ale abychom poznali, že je má kdokoliv, musí se jeho vlastnosti vměstnat do toho, co si pod tímto pojmem představujeme. Problémem je, že vnější věci a skutečnosti, které pojmenováváme, jsou ze své podstaty pozorovatelné. A tak přestože je pozorují rozličné subjektivní mysli, mohou společně pozorovat a popisovat něco vnějšího, dokud se na jeho popisu neshodnou. Niterná věc jako vědomí však žádné pozorovatelné vlastnosti nemá a lze tak o to hůře porovnávat jeho vlastnosti s někým dalším.

³¹ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 13.

³² NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 13.

³³ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 13.

„Odhlížení od individuálního a skutečného nám dává pojem, stejně jako nám dává i formu, zatímco příroda nezná žádné formy a pojmy, tedy ani žádné druhy, nýbrž jen jakési nám nepřístupné a nedefinovatelné X. Neboť i náš protiklad individua a druhu je antropomorfní a nepochází z podstaty věcí, třebaže se neodvažujeme říkat, že jí neodpovídá: to by totiž bylo dogmatické tvrzení a jako takové právě tak neprokazatelné jako jeho protiklad.“³⁴ Nietzscheho pojetí může znít příliš příkře a trochu pokrytecky, pokud uvážíme, že on sám se vyjadřuje v jazyce, který kritizuje a vlastně neexistuje způsob, jak jazyk kritizovat bez jeho užití. Neměli bychom proto však znevažovat myšlenku, kterou nám svou výpovědí sděluje. Lidská mysl sice uvažuje v kategoriích, které zobecňují a zároveň v jazyce, který jich využívá, neměli bychom však zapomínat na to, co Nietzsche zmiňuje. Varuje totiž před tím, abychom věty, jež znějí logicky, považovali za *pravdu*. Pravda je totiž, jak říká, „pohyblivé vojsko metafor, metonymií, antropomorfismů, zkrátka lidských relací, ...které po dlouhém užívání připadají lidu pevné, kanonické a závazné.“³⁵ Ne snad, že bychom pojem jako „pravda“ vůbec nesměli vyslovit, měli bychom si však uvědomit, za jakých okolností to, co pravdou nazýváme vzniká, a jakou má naše pravda relevanci s ohledem na svět o sobě, tedy bez lidského náhledu.

„Stanovím-li definici savce a poté, spatřiv velblouda, prohlásím: Hle, savec, vyjde tím sice najevo pravda, ale jen omezené hodnoty, čímž míním, že je veskrze antropomorfní a neobsahuje jediný bod, který by byl „pravdivý o sobě“, skutečný a všeobecně platný, odhlédneme-li od člověka.“³⁶ Svět se tím skrze jazyk stává lidskou věcí tím způsobem, že je skrze tento jazyk do našich myslí zpět promítán.

Na druhou stranu je nutno brát v potaz, že svět je lidským světem natolik, nakolik jej vnímá člověk ze své unikátní lidské perspektivy, o níž hovořil Nagel. V souvislosti s tím však lze namítnout, že svět bude vždy lidskou věcí, bude-li ji vnímat člověk. A pro člověka tak není před tímto způsobem vnímání světa úniku. Důsledek této úvahy však nese ještě jednu zajímavou

³⁴ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 13–14.

³⁵ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 14.

³⁶ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 17.

myšlenku, a sice že světů je tolik, kolik živých, vnímavých bytostí ji osidluje. Svět, který vnímá netopýr, pak jistě není stejným světem, jaký vnímá člověk, drozd nebo kapr.

3.3 Lidská perspektiva

V knize Roberta Lanza a Boba Bermana s názvem *Biocentrismus* se autoři rovněž zamýšlejí nad tím, jak je člověk ve svém poznávání světa ovlivněn svým individuálním vnímáním. Na rozdíl od Nietzscheho však posuzují tuto otázku z hlediska fyziky, biologie a astrofyziky. Je pro nás jen stěží představitelné, že hmota je ve skutečnosti energií, že náš hmatový vjem nesouvisí s dotýkáním se dvou pevných těles, nýbrž s odporem elektronů, které jsou na povrchu, a že světlo svíčky není mihotavým plamínkem, nýbrž horkým plynem, který emituje fotony nebo tenké svazky vln elektromagnetické energie.

Robert Lanza k těmto fyzikálním faktům zároveň připojuje názor, že např. kde není pozorující člověk, tam není ani plamen svíčky nebo třeba celá místnost (v jeho knize *kuchyň*), ne tak, jak ji *známe*. Svět je shluk částic a plynů a my většinu z toho vidíme pouze díky fotonům ze slunce (nebo z jiných světelných zdrojů), které se odráží od povrchů těles a dopadají na naši zřítelnici. „Problém je v tom, že světlo nemá ... vůbec žádnou barvu ani jinou vizuální charakteristiku. I když si tedy můžete myslet, že kuchyně, jak si ji pamatujete, „tam“ byla i ve vaší nepřítomnosti, faktem je, že se tam nemůže vyskytovat nic, co by byť jen vzdáleně připomínalo něco, co si můžete představit, když v interakci není zapojeno vědomí.“³⁷

Když tedy podle jeho slov odejdeme z kuchyně, už kuchyň *není*. Je v naší mysli, ve vzpomínce, ale sama kuchyň, jak ji *známe*, tam v tu chvíli, kdy ji nepozorujeme my (nebo někdo jiný) *není*. Každá součást kuchyně, jak ji *známe*, je složená z mihotavého mraku hmoty neboli energie. „Kvantová teorie, ..., nám říká, že ani jedna z těchto subatomárních částic ve skutečnosti není na určitém místě. Existují pouze jako škála latentních

³⁷ LANZA, Robert, *Na začátku bylo... co?* In *Biocentrismus (Život a vědomí jako klíče k pochopení skutečné povahy vesmíru)*, Brno: Barrister & Principal, 2016, s. 19.

možností. V přítomnosti nějakého pozorovatele – to znamená, když se vrátíte, abyste se napili vody – se vlnová funkce každé částice zhroutí a ona zaujme skutečnou pozici, stane se fyzickou realitou.“³⁸

Aby čtenář lépe pochopil jeho teorii, nabízí R. Lanza příklad s padajícím stromem. V tomto příkladu jde o to, že v lese, v němž není žádný tvor se sluchovým vjemem, nevydává padající strom žádnou ránu. Pádem stromu se okolní vzduch rozvlní o určité frekvenci a jedině kdyby toto vlnění dolétlo až k našemu zvukovodu, pak vyvolá vibrace membrány v ušním bubínku, které pak „stimulují nervová vlákna, ale jen když vzduch pulzuje s frekvencí 20 až 20 000krát za vteřinu.“³⁹ A posluchač je tím pádem pro hlasitý zvuk stejně potřeba jako vzduchové pulzy. Z toho R. Lanza vyvozuje, že v lese při pádu stromu, kde není nikdo (kdo by mohl naslouchat), hluk *neexistuje*.

Celá kniha Roberta Lanzy nabízí čtenáři pohled na svět prostřednictvím nejnovějších fyzikálních, biologických a astrofyzikálních teorií. Objevuje se zde tvrzení, že čas a prostor bez naší mysli neexistuje stejně jako zvuk padajícího stromu nebo plamen svíčky. Pro všechny výzkumy a teorie, které ve své knize zveřejňuje, zde nemám bohužel prostor, nicméně už tímto krátkým náhledem bych ráda podpořila jak stanovisko Friedricha Nietzscheho o pravdivosti našich výroků a metaforách, které vytváříme, tak stanovisko Thomase Nagela, který hovoří o perspektivě jednotlivce.

Pointou těchto postojů je, že svět, jak jej vnímáme my, není *světem o sobě*, jak by řekl Nietzsche, není světem všeobecně pravdivým. Svět, který vidíme, slyšíme a cítíme, je zobrazení, které k nám doléhá pomocí našich smyslů a tak, jak Robert Lanza naznačuje, nelze věřit tomu, že svět, v jakém od narození vyrůstáme, je tím jediným světem, v němž žijí i ostatní tvorové. Svět před námi a kolem nás je tak, jak jej vjemy skrze naše receptory zobrazují v naší mysli. V mysli tak vjemy skládají (pro nás) kompletní obraz světa. Nejen, že tak každý jednotlivý člověk žije v jiném světě, ale zároveň každý živý tvor, který vnímá, žije ve svém vlastním světě, který je

³⁸ LANZA, Robert, *Na začátku bylo... co?* In Biocentrismus, s. 18.

³⁹ LANZA, Robert, *Zvuk padajícího stromu* in Biocentrismus, s. 22.

pro něj ten jediný správný, přestože jsme všichni (pravděpodobně) součástí světa jednoho.

Nietzsche bez přístupu k těmto moderním poznatkům naráží svým způsobem na toto téma již ve své době. Hovoří o člověku jako o hledači pravdy, jehož metodou je „přikládat ke všem věcem jako měřítko člověka; vychází přitom však z mylné domněnky, že má tyto věci jako čisté objekty bezprostředně před sebou. Zapomíná tedy na metaforičnost původních názorových metafor, a bere je jako věci samy.“⁴⁰ Člověk, podle jeho slov, zapomíná na to, že je subjekt, a to „subjekt umělecky tvořící“.⁴¹ Tedy člověk zapomněl na to, že vytváří nejen metafory jakožto obrazy věcí ve své mysli, ale také metafory pojmenováním těchto obrazů. Toto zapomnění má podle Nietzscheho za následek jistotu, v níž se nacházíme, když o světě hovoříme svým jazykem. Člověk je zachycen zdmi své vlastní víry, která utváří jeho jistotu o světě. „Kdyby mohl jen na okamžik opustit vězeňské zdi této víry, byla by po jeho „sebevědomí“ vmžiku veta. Námahu mu působí už to, má-li si přiznat, že moucha či pták percipují úplně jiný svět než člověk a že otázka, která z obou percepcí světa je správnější, je zhora nesmyslná, protože by se už muselo měřit měřítkem *správné percepce*, tj. měřítkem *neexistujícím*.“⁴²

Na myšlenku percipování, a zároveň *existence* mnoha různých světů, tu Nietzsche navazuje ještě důležitou úvahou, která se pojí s měřítkem *správnosti*. Svět, v němž žijeme my, máme sklon považovat za jediný správný; je to totiž jediný svět, který nám je přístupný, a tak o existenci jiných světů obvykle nijak podrobně neuvažujeme. Pokud se zamyslíme nad vnímáním určitého zvířete, máme tendenci věřit, že vidí svět velmi podobný tomu našemu, nejčastější modifikace, kterými se snažíme si cizí svět přiblížit, bývají modifikace barev (viz rozšířený názor, že psi vidí černobíle) nebo modifikace pohledových částí jakoby do mozaiky (viz složené oko mouchy nebo vážky). Pravděpodobně si ani v nejodvážnějším snu nedokážeme představit, jak vidí moucha, což je způsobeno tím, co už

⁴⁰ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 17.

⁴¹ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 18.

⁴² NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 18.

zmiňoval Nagel. Nemůžeme u sebe tuto schopnost nalézt, neboť vycházíme vždy z možností své představivosti, jejíž základní materiál vychází z naší vlastní zkušenosti, a zdroje naší mysli jsou tím pro tento úkol nedostatečné.⁴³

Přesto se však svět, který se promítá do naší mysli, představuje jako *jediný* oprávněně, a to právě proto, že z jiného vycházet nemůžeme. Nejde ani o to, že by svět, jak jej vidíme a slyšíme, nebyl. V jistém smyslu tu je, je v naší mysli, je v našem vědomí. Do té míry je naším měřítkem zcela oprávněně, stejně jako jsme my sami ve světě svým vlastním měřítkem už proto, že je to *náš svět*.

Problematická je však správnost, kterou bychom chtěli promítat do světa jako takového, *světa o sobě*. Tím se oklikou vracíme k problému, který nastolil Nagel, k problému mezi sférou objektivního a subjektivního. Na Nagelovu otázku: „...dává smysl se ptát, jaké mé prožitky *skutečně* jsou, v protikladu k tomu, jak se mi jeví?“⁴⁴ by Nietzsche mohl odpovědět touto svou úvahou: „Vůbec mi však správná percepce – to by znamenalo adekvátní vyjádření objektu v subjektu – připadá jako rozporuplný nesmysl: neboť mezi dvěma absolutně rozdílnými sférami, jako jsou subjekt a objekt, není kauzalita, správnost, vyjádření, nýbrž nanejvýš *estetické* chování, mám na mysli náznakový přenos, zadržávající překlad do zcela cizího jazyka.“⁴⁵ Nelze tedy podle Nietzscheho usuzovat na *správnost*, když se jedná o náš způsob vidění světa a náš přenos našich dojmů ze světa do jazyka. Je ale potom otázkou, nakolik si smíme dovolit tyto pojmy jako „správnost“ a „pravda“ používat. Nietzsche může svým tvrzením popírat i sám sebe, tedy své vlastní úvahy. To je však možná jen past, kterou jazyk ze své podstaty připouští.

Pokud budeme souhlasit se stanoviskem Friedricha Nietzscheho, jsem toho názoru, že Nagelova naděje na východisko spočívající v možnostech nového jazyka je marná. Jazyk bude stále naší metaforou, naším nástrojem, který má na jednu stranu svou nepopíratelnou hodnotu a moc, na druhou

⁴³ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 23–24.

⁴⁴ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 36.

⁴⁵ NIETZSCHE, Friedrich, *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, s. 18.

stranu však má svá omezení a hranice, které nelze překročit. Co by ale znamenalo takové řešení, které navrhuje? Není v celé otázce po niternosti cizího vědomí problém daleko hlubší, jehož podstata se vymyká řešení, které by mohl nabídnout jazyk?

3.4 Podstata niterného a skrytý paradox

Vraťme se nyní zpátky k Nagelovi a jeho úvahám o redukci. Nyní už nejde pouze o to, zda jsme psychofyzické redukce schopni, ale zda je vůbec možné, něco takového učinit? Protože, jak Nagel vysvětluje, „je obtížné pochopit, co by mohlo být míněno *objektivní* povahou prožitku, kromě konkrétní perspektivy, z níž ho subjekt tohoto prožitku postřehuje. Co by ostatně zbylo z toho, jaké je to být netopýrem, kdybychom odstranili perspektivu netopýra?“⁴⁶

Pokud bychom chtěli subjektivní prožitek zpřístupnit jiným pozorovatelům, museli bychom z něj odstranit to, co jej činí ryze subjektivním a sice zmíněnou perspektivu jednotlivce. Bez ní by však už tento prožitek nebyl tím, který bychom chtěli nahlédnout a pak bychom přinejlepším nahlédli jen jakousi prázdnou slupku. Navíc bychom vždy tento převzatý vědomý prožitek nahlíželi skrze vlastní perspektivu, protože bychom tu naši nemohli odstranit, aniž bychom si nepřestali být vědomi, že jsme to my, kdo chtěl tuto cizí perspektivu nahlédnout a že si toto nahlížení uvědomuji jako já. Nemůžeme zkrátka zaujímat současně dvě perspektivy zcela a dokonale. Naše perspektiva vždy bude tou naší *dokonalou*, kterou zároveň nemůže nahlédnout nikdo jiný.

Každá perspektiva jednotlivce si s sebou nese vždy i jeho minulost, dosavadní zkušenosti, s nimi spojené radosti či strasti, vzpomínky, asociace, i budoucnost, touhy, přání, očekávání. Nejen, že to všechno bychom nebyli schopni nahlédnout, pokud bychom se nestali oním druhým jedincem, navíc bychom však nebyli schopni udržet svou vlastní perspektivu, kdybychom se nějakým způsobem skutečně (hypoteticky)

⁴⁶ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 30.

přemístili do jiné. S největší pravděpodobností bychom si na žádnou jinou (naši) perspektivu nepamatovali, pokud bychom dokázali zaujmout cizí perspektivu cele a úplně.

Problém spočívá v tom, že chceme poznat. A poznání v tomto případě znamená uvidět (zjistit, objevit) jako *já* a uložit si toto poznané do své mysli, do své paměti, spojit to se svými dřívějšími a budoucími úvahami. Když chceme poznat cizí perspektivu, chceme nahlédnout samotné cizí nazírání svými očima, abychom byli schopni *to* poznat, zapamatovat si *to*, vyvodit z toho poznatku závěry. V případě, že bychom chtěli poznat cizí perspektivu bez sebe samých, by tu v okamžiku „převtělení“ nezůstal nikdo, komu bychom tento nový zážitek sdělili, respektive by byl náhle stejně nepřístupný, jako byla před chvílí tato perspektiva. Tedy pokud bychom se chtěli jako člověk přemístit do perspektivy netopýra, a zjistit jaké je to *pro* netopýra *být* netopýrem (a ještě tímto konkrétním, neboť neexistuje netopýr o sobě, jakýsi obecný netopýr, stejně jako neexistuje člověk o sobě), museli bychom se na tu chvíli skutečně stát netopýrem se vším všudy, což ale znamená, že bychom neměli náhle přístup k vědomí člověka, takže bychom pravděpodobně ani nevěděli, že chceme něco zjišťovat a zůstali bychom netopýrem. Nebo bychom se do netopýra na chvíli vtělili jako člověk, tzn. s lidským uvažováním, abychom mohli v lidském modu uvažování pozorovat netopýra jaksi zevnitř, pak bychom ale právě pozorovali netopýra zevnitř, ale *nebyli bychom* netopýrem, tudíž bychom opět nezjistili, jaké je to *být* netopýrem *pro* netopýra.

V přeneseném případě Nagel uvažuje nad snahou Mart'ana zvažovat lidské vnímání: „Jistě se zdá být nepravděpodobné, že bychom se ke skutečné povaze lidského prožitku přiblížili tak, že bychom opustili konkrétnost lidské perspektivy a usilovali o popis pomocí pojmů, které jsou přístupné bytostem, jež si nedokáží představit, jaké je to být námi. Je-li subjektivní charakter prožitku plně pochopitelný pouze z jedné perspektivy, pak nás žádný posun k větší objektivitě – tzn. menšímu připoutání ke specifické perspektivě – nepřivede blíže ke skutečné povaze fenoménu: naopak nás

od ní odvádí.“⁴⁷ A odvádí nás právě proto, že to, co nás zajímá, je právě nanejvýš niterné a subjektivní a jakýkoli posun k objektivitě by znamenal ztrátu toho, co jsme chtěli prozkoumat.

3.5 Objektivita jako příležitost

Můžeme tak prozatím problematiku niterného uzavřít tímto poněkud skeptickým závěrem: nakolik jsme sami subjektem, nemůžeme nikdy plně prožít perspektivu a vědomou zkušenost jiného subjektu, neboť se to vylučuje s naší subjektivní podstatou. Nagel však na okraj svého textu poznamenává: „Nezřídka je možné zaujmout jinou perspektivu než svou vlastní, takže pochopení takovýchto faktů není omezeno na náš vlastní případ. V jistém smyslu jsou fenomenologické fakty naprosto objektivní: jedna osoba může vědět nebo říci o jiné osobě, jakou kvalitu má její prožitek. Jsou však subjektivní v tom smyslu, že dokonce i toto objektivní připsání prožitku je možné pouze pro někoho, kdo je objektu připsání dostatečně podobný na to, aby byl schopen zaujmout jeho perspektivu... Čím více je ode mě druhý zakoušející odlišný, tím méně úspěchu mohu od svého počínání očekávat.“⁴⁸

V této části Nagel na otázku perspektivy nahlíží jinak, než jak byla představena výše. Hovoří totiž o *obecném chápání subjektivního charakteru zkušenosti*. Samozřejmě jsme schopni v případě druhého člověka nahlédnout jeho pocity a „zaujmout“ tak jeho perspektivu v tom smyslu, že se do něj *vcítíme*, což ovšem neznamená nic víc, než že se pokusíme projektovat sebe sama do jeho situace a ztotožnit náš vlastní hodnotový rámec s jeho vlastním. Stále však na situaci, v níž se druhý člověk nachází, hledíme „svými očima“ a využíváme stále své představivosti, která čerpá materiál ze svých vlastních vědomých prožitků a zkušeností. Můžeme tak pochopit *typ* pocitu, jaký druhý zažívá, neboť vidíme jeho reakce, jsme seznámeni s jeho situací nebo nám o ní řekl. Natolik je prožitek druhého skutečně *objektivní*, ovšem s přihlédnutím k Nietzscheho kritice jazyka a

⁴⁷ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 31.

⁴⁸ NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 27–28.

s přihlédnutím k naprosté subjektivitě prožitku musíme předpokládat, že chápeme prožívání druhého, nakolik je nám blízký on sám i typ jeho prožitku.

Marian Stamp Dawkinsová, jejíž knihu *Through our eyes only?* představím níže podrobněji, se v úvodní kapitole zaměřuje rovněž na subjektivitu prožitků a na naši schopnost empatie. Dawkinsová podotýká, že právě z této esenciálně soukromé přirozenosti vědomí vyplývá na první pohled jeho bezvýchodnost a neřešitelnost. Zdá se pak, že jsou veškeré úvahy o prožívání druhého již předem odsouzeny k nezdaru.⁴⁹ Ale není to tak. Z naší každodenní zkušenosti nevyplývá, že bychom se mezi sebou zmateně proplétali s nedůvěryhodným pohledem a s představou, že my jediní jsme nositelem vědomí. Naopak. Jak říká Dawkinsová, snažíme se utišit plačící dítě nebo rozčileného kolegu v práci, aniž bychom vždy primárně předpokládali, že jejich pocity jsou buď nepravé, nebo že vůbec neexistují.⁵⁰ Plačící člověk v nás nevyvolává zmatení a otázky typu: *Je jeho prožívání pláče stejné jako mé?* nebo *Co teď asi cítí?* Většinou jsme srozuměni s tím, že plačící dítě nebo člověk prožívá nějakou bolest, ať už fyzickou či psychickou. Usoudíme, že se dotyčnému děje nebo dělo něco natolik nepříjemného, že reaguje pláčem, aby se s tím dokázal vyrovnat. V běžné sociální interakci se rozrušeného člověka snažíme utěšit a naše jednání se dřív nebo později setká s odezvou v podobě klidnější nebo veselejší nálady.

Tudíž ačkoliv je nepochybně pravdou, že nemůžeme vědět, zda druhý člověk cítí bolest a slast stejně nebo podobně jako my, tento fakt nám není na překážku v běžné mezilidské interakci. Naopak, naše představivost vybavená prožitky naší vědomé zkušenosti je nám cenným vodítkem, podle kterého usuzujeme na prožitky druhého, a to pomocí jeho projevů, které jsme schopni vnímat. Nevidíme jeho procesy odehrávající se v mozku či nervech, které by nám možná byly schopny ukázat přístroje. Avšak vidíme a slyšíme smích, pláč, rozčilení, bezradnost, smutek, strach apod.

⁴⁹ DAWKINS, Marian Stamp, *Through your eyes only?* In *Through our eyes only* (The search for animal consciousness), Oxford: Oxford University Press, 1998, s. 10.

⁵⁰ DAWKINS, Marian Stamp, *Through your eyes only?* In *Through our eyes only*, s. 11.

Projevy druhého spíše, než aby nás mátly, jsou nám ve většině případů ukazatelem, díky kterému jeho prožitky lépe chápeme. Fakt, že spolu jsme schopni koexistovat a zároveň adekvátně reagovat na projevy druhých nám naznačuje, že jsme ve skutečnosti docela přesní v posouzení toho, co druhý prožívá.

Jak již bylo řečeno, používáme sami sebe k pochopení toho, co druhý prožívá. Zároveň však musíme brát v úvahu vzájemné odlišnosti. Dawkinsová užívá modelového případu, v němž stojí na jedné straně starý muž, který utrpěl ztrátu své kočky, kterou přejelo auto. Na druhé straně stojí mladý muž, který nesnáší kočky, sám žádnou nemá, má ale rodinu a je pracovně velmi vytížený. Autorka připomíná, že v tomto případě je mladý muž schopen pochopit neštěstí, které představuje ztráta kočky pro starého muže, a to přesto, že je svým založením naprosto odlišný. Nemůže vycházet čistě ze svých pocitů, neboť nemá zkušenost s přátelstvím kočky, s níž by sdílel domov. Má navíc rodinu, a tak by kočka v jeho případě nepředstavovala jediného blízkého živého tvora, jak tomu je v případě starého muže. Kdyby si mladý muž představil, že by jeho potenciální domácí kočku přejelo auto, rozhodně by se nedostal do té sféry pocitů, kterou prochází tento starý muž. Je však schopen udělat něco jiného. Abstrahuje od konkrétních věcí k obecným principům prožitků. Svou představivostí pojme kočku jako *něco, co je cenné* a představí si ztrátu tohoto cenného objektu (přičemž si může a nemusí za cennou věc dosadit něco konkrétního, k čemu se sám vztahuje). Pochopení tohoto principu jakožto aktu ztráty něčeho cenného mu postačí k tomu, aby nahlédl aktuální pocit druhého. Jednodušeji řečeno, pokud se vžijeme do role druhého, budeme schopni pochopit jeho pocity, a to přesto, že se jedná o docela jiného člověka. „Předpokládáte, že on má také vnitřní vědomí o smutku a bolesti, které znáte vy v jiném kontextu.“⁵¹

Jak zmínil Nagel, druhý nám musí být dostatečně podobný, abychom tohoto empatického kroku byli schopni. Čím více se druhý liší, tím méně jsme sami úspěšní.⁵² Naše lidskost je tak to, co nám zjednodušuje vzájemné

⁵¹ DAWKINS, Marian Stamp, *Through your eyes only?* In *Through our eyes only*, s. 11.

⁵² NAGEL, Thomas, *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, s. 26.

porozumění. To, co si zde ale musíme přiznat, je princip, který Dawkinsová nazývá „*the same-but-different*“⁵³. Víme, že naše vzájemná mezilidská interakce takto funguje, lidé jsou zároveň stejní i jiní. Spojuje nás spousta aspektů a spousta jich nás odlišuje. Přesto jsme schopni číst v druhém. Někdo je lepší čtenář a někdo je lépe čitelný. Faktem však zůstává, že není jeden člověk jako druhý, a přesto jsme schopni rozumět cizím projevům, vcítovat se do cizích prožitků a předpokládat reakce druhého člověka. Zkrátka umíme svou zkušenost promítat do osoby druhého, a to i v případě, že je svým založením velmi odlišný.

Marian S. Dawkinsová proto uvádí, že stejné principy, jaké používáme pro vcítění se do druhého člověka, můžeme použít i v případě jedinců jiného druhu (tedy zvířat).⁵⁴ Vědomé zkušenosti druhého člověka se snažíme prolomit analogií s našimi vlastními prožitky. Musíme si ale uvědomit, že každá taková úvaha stojí na našem nevysloveném předpokladu, že jsou nám druzí lidé podobní nejen zevnějškem ale i niterným prožíváním. Problém se zvířaty pak záleží v rozhodnutí, zda jsou nám ostatní druhy podobné natolik, že by byl argument z analogie stále platný.⁵⁵

Stojíme nyní před otázkou, nakolik jsme sami schopni tuto analogii s vlastními prožitky použít v případě odlišných jedinců, a nakolik jsou potenciální výsledky této analogie platné. Na jedné straně čelíme problému niterného prožívání, které však není záležitostí druhu ale každého jednotlivce (subjektu), na druhé straně jsme sami schopni rozpoznávat a chápat prožitky druhých lidí, často však chápeme i prožitky ne-lidských tvorů, kteří jsou nám nějakým způsobem blízcí.

Pokud si představíme život netopýra, vždy budeme ke všem poznatkům o něm, které jsou nám zprostředkovány skrze náš poznávací aparát, přistupovat z hlediska svého *já*, které je zrovna náhodou v našem případě *lidské*. Tento fakt může být vnímán jako nepřekonatelná překážka, u níž se zastaví všechny další úvahy. Může ale být vnímán také jako *schopnost*, a tím pádem i jako *možnost*. Kdyby se jednalo o překážku, která nám brání

⁵³ „Stejný ale jiný“.

⁵⁴ DAWKINS, Marian Stamp, *Through your eyes only?* In *Through our eyes only*, s. 12.

⁵⁵ DAWKINS, Marian Stamp, *Through your eyes only?* In *Through our eyes only*, s. 12.

v jakémkoli usuzování o druhém (potažmo o všem, co je nám vnější), nebyli bychom schopni a ochotni interagovat s druhými bytostmi (potažmo se světem). Každodenní skutečnost však svědčí o opaku. Pokud přijmeme vlastní výchozí bod všech našich úvah jako ryze nám vlastní, můžeme s jeho výsledky pracovat lépe. Sami sebou (svým vědomým prožíváním, které je ryze subjektivní) jsme totiž ovlivněni nejen v interakci s druhým, ale naprosto ve všem, v našem chápání, chování, prožívání, vnímání... Nejsme zkrátka ve světě bez sebe sama. Tuto subjektivitu můžeme vnímat jako hranici, jež nelze překlenout nebo, jak již bylo řečeno, jako možnost, která nás spojuje s druhými. Pokud jsme jako subjekt schopni provést výše zmiňovaný typ analogie a za pomoci empatie zaujmout perspektivu druhého ze svého hlediska, jsem tak schopni překlenout zdánlivou propast mezi námi a porozumět druhému právě díky vlastní subjektivitě. To můžeme vnímat jako prvotní příležitost ke *komunikaci* s druhými (potažmo se světem kolem nás).

4 Komunikace

Když jsme se tímto způsobem dostali až k myšlence, že naše subjektivita může být nejen propastí mezi mnou a tím druhým, ale zároveň mostem, který dokáže pomocí analogie tuto propast překlenout, dostali jsme se zároveň ke způsobu, který toto přemostění umožňuje a tím je podle mého názoru právě komunikace. Pojem komunikace však v sobě zahrnuje mnohé různé způsoby. V této další části práce bych proto ráda zvážila různé aspekty, s nimiž se při komunikaci běžně setkáváme, a na jejich vliv v porozumění ostatním živým tvorům.

4.1 Řeč

V článku Susan Pearsonové: *Speaking Bodies, Speaking Minds: Animals, Language, History*, který se zabývá jazykem, jeho významem pro člověka a pro jiné živé tvory s ohledem na různé přístupy a teorie o něm v Americe 19. století, se objevuje příklad, který se týká problému řeči v otázce ochrany zvířat. Americké hnutí pro ochranu zvířat (SPCAs)⁵⁶, které se utvářelo napříč Spojenými státy po Občanské válce, vydávalo časopis s názvem „*Our Dumb Animals*“⁵⁷, v němž jeho příznivci mohli zveřejňovat články na podporu a ochranu zvířat.

Jedním z přispěvatelů byla také Harriet Beecher Stowová, která roku 1869 nechala otisknout článek nazvaný „*The Rights of Dumb Animals*“⁵⁸. Její článek nejvíce ze všeho zdůrazňuje zvířecí *němost* (tedy absenci řeči). Ve snaze upozornit na existenci práv zvířat, jež jsou jim upírána, nazývá zvířata nešťastnými (nebohými) a to z toho důvodu, že nejen že nejsou schopna mluvit, číst nebo psát, hlavně však postrádají vůbec schopnost se něčemu takovému naučit.⁵⁹ Stowová nastolila problém následovně: zvířata jsou nešťastná, neboť postrádají jakoukoli možnost vyjádřit se ve slovech

⁵⁶ *Societies for the Prevention of Cruelty to Animals*.

⁵⁷ „Naše němá zvířata.“

⁵⁸ „Práva němých zvířat.“

⁵⁹ PEARSON, Susan, *Speaking Bodies, Speaking Minds: Animals, Language, History, History and Theory*, Theme Issue 52 (December 2013), s. 91–92.

či písmu; tím jsou tedy někým, kdo trpí nějakým zásadním nedostatkem (handicapem), což jim znemožňuje postavit se lidskému druhu rovnocenně a je tedy potřeba to nejen zohledňovat, ale jak píše Stowová, váže se k tomuto jejich nedostatku jakýsi morální apel vůči lidem (kteří výše zmíněným nedostatkem netrpí), aby zvířatům pomáhali. Stowová tak ve svém článku obšírněji rozvedla to, co měla výše zmíněná organizace napsané ve svém sloganu: „*We speak for those who cannot speak for themselves.*“⁶⁰

Takové stanovisko sice může působit na první pohled velmi šlechetně, zároveň je však třeba upozornit na to, že způsob tohoto nahlížení nemusí být tak laskavý, jak by snad chtěl být, neboť staví zvířata do předem znevýhodněné pozice. Stowová postupuje metodou, která je vlastní mnohým ochráncům (nejen zvířat) a která ze své podstaty může být nebezpečná. Pokusím se její úskalí objasnit. Celá tato situace vzniká ve chvíli, kdy se v soužití dvou stran (zvířata – lidé) začne projevovat útlak nebo násilí vůči jedné z nich. V takovém případě u někoho vznikne intence ochrany a nastolení pořádku. Ten, kdo tuto intenci pocítí, může projevit snahu postavit obě strany do vzájemně rovnocenné pozice, aby útlaku (a tedy nespravedlnosti) zabránil. To samo poukazuje na fakt, že původně tyto dvě strany v něčem (v čemkoli) rovnocenné nejsou. Jedna z nich je tedy k té druhé v této ochránářské intenci pozvednuta jaksi *uměle*. V tomto novém (spravedlivém) uspořádání však posléze sám iniciátor upozorní na nedostatky jedné strany (- absence řeči u zvířat), které se však *nedostatkem* jeví právě až v okamžiku tohoto uměle vytvořeného srovnání. Jsou to tedy nedostatky vytvořené uměle, které ale vycházejí z přirozenosti obou druhů.

Jako bychom tvrdili, že zvířata jsou stejná nebo srovnatelná s lidmi (neboť zasluhují stejná práva a stejné ohledy), zároveň bychom však upozornili na to, co zvířatům schází v tom, aby mohla být poměřována rovnocenně (řeč), označili to za chybu a nedostatek, a ze zvířat tím učinili znevýhodněnou stranu. Tím bychom utvořili stranu, jež je znevýhodněna právě tím, že ji

⁶⁰ „Mluvíme za ty, kteří nedokáží mluvit sami za sebe.“

chceme považovat za rovnocennou. Udržovali bychom však nadále uměle vytvořenou rovnocennou pozici, nadto by však posléze tato nevýhoda (uměle vytvořený nedostatek) fungovala jako morální apel na stranu zvýhodněnou (- lidi), a nutila by je pomáhat vyrovnávat tento rozdíl, aby stranu druhou na rovnocenném postu udržela.

Na úskalí jistě dobře míněné snahy paní Stowové upozornila anonymní pisatelka, která nechala bez uveřejnění svého jména otisknout ve stejném časopise vlastní polemiku s výše zmíněným přístupem.⁶¹ Nesouhlasila zejména s tím, aby zvířata byla označována jako „*dumb*“ tedy nemá. Toto označení totiž staví zvířata do pozice, v níž jsou zdánlivě od přirozenosti o něco ochuzena a jakoby již od samého počátku jsou tak v roli těch, kterým se musí pomáhat, neboť se jim nedostává stejných možností a schopností jako ostatním (tedy lidem). Doslova se pisatelka Stowové táže: „*Is there no language but that made up of vowels and consonants, and uttered by the vocal organs?*“⁶² Anonymní pisatelka tím naráží na časopisem a Stowovou zvolenou velmi úzkou definici jazyka. Podle autorky by neměla být definice jazyka omezována pouze na artikulovanou řeč, ale měla by se rozšířit na významový obsah pojmu *komunikace*.

Pokud bychom přistoupili na návrh této anonymní dámy, museli bychom vzít do úvahy fakt, že *komunikace* je na druhou stranu pojem velmi široký, neboť komunikovat s druhými lze mnoha rozličnými způsoby. Museli bychom tedy pod pojem řeč zahrnout i celou škálu nonverbální komunikace. S tím samozřejmě pisatelka počítá a také zdůrazňuje, že právě tato forma komunikace zůstává přehlížena, protože je, podle jejího názoru, nečitelná pro většinu lidského rodu⁶³. Aby dostatečně ilustrovala svou vizi, zavádí pojem „*language of the soul*“, tedy *řeč duše* nebo *jazyk duše*. Podle tohoto způsobu nahlížení se vše, co má duši, snaží něco vyjádřit a promlouvá tak mnoha různými způsoby. To, co je přitom klíčové, není *způsob* vyjádření, nýbrž vyjádření samo. Řeč duše krom toho není podle

⁶¹ PEARSON, Susan, *Speaking Bodies, Speaking Minds: Animals, Language, History*, s. 92.

⁶² Volně přeloženo: „Copak neexistuje jiný jazyk než ten, který se skládá ze souhlásek a samohlásek, a který je vyřčen hlasivkami?“

⁶³ PEARSON, Susan, *Speaking Bodies, Speaking Minds: Animals, Language, History*, s. 92.

autorky svazována ani limity slov ani limity druhu a je navíc verbální řeči nadřazena.⁶⁴ Jako důkaz pro svá tvrzení uvádí anonymní pisatelka chování své kočky Bessie, která podle názoru autorky rozumí jejím slovům (což je údajně *čitelné z její tváře*) a svými možnostmi jí zároveň „odpovídá“.

Je zde třeba připomenout, že rozdíl v názoru na to, zda zvířata myslí a uvědomují si sebe a svět kolem, se významným způsobem řídí právě tím, zda člověk má (nebo někdy v životě měl) domácí zvíře či zda byl s nějakým domestikovaným zvířetem v užším kontaktu. Na jednu stranu sice nelze tvrdit, že by každý, kdo kdy nějaké zvíře choval, byl zároveň odborníkem v oblasti biologie, zoologie či etologie. Na druhou stranu však intenzivní kontakt se zvířetem poskytuje danému člověku něco, co bychom snad mohli nazvat *praxí*. Není totiž potřeba znát důkladně anatomii psího těla, abyste svého psa *znali*. A naopak máte-li vědecké znalosti o zvířeti, neznamena to, že jej *znáte* jako osobnost⁶⁵. Vědecká znalost zvířete vám dá zpravidla znalosti o druhu. Soužití se zvířetem (doma) vám dá znalosti o konkrétním jedinci. Zároveň však tato znalost ze soužití nemůže být vydávána za znalost vědeckou, což způsobuje její všeobecně nízkou důvěryhodnost. Znalost ze soužití je velmi intenzivní a niterná, není naučená nýbrž zažitá; zároveň je však individuální a tím i subjektivní. Je to znalost jednotlivce o jednotlivci, kterou nelze považovat za objektivní a vědeckou. Ten, kdo tuto zažitou zkušenost s nějakým zvířetem má, chápe argumentační postup oné anonymní pisatelky a jejímu příkladu s kočkou přirozeně přikládá určitou míru serióznosti. Tomu, kdo tuto zkušenost nemá, však její příklad (zcela přirozeně) nijak seriózní nepřipadá.

Tato anonymní pisatelka však nechce svým příkladem prosazovat rovnost koček a lidí, nechce tvrdit, že jsou kočky schopny stejného způsobu života jako lidé. Netvrdí ani, že by se se svou kočkou dorozumívala stejně jako s kterýmkoli člověkem. Sděluje čtenářům pouze to, že kočka, s níž žije, má svůj vlastní způsob komunikace, pomocí kterého se vyjadřuje, a to, aniž by

⁶⁴ PEARSON, Susan, *Speaking Bodies, Speaking Minds: Animals, Language, History*, s. 92.

⁶⁵ Jsem si vědoma toho, že pojem *osobnost* je tu už z podstaty práce značně komplikovaný, ale používám ho tu právě v souvislosti se způsobem nahlížení těch lidí, kteří kdy nějaké zvíře chovali pro odstínění možného dvojího metru.

k tomu používala verbální řeč. Jí pak, jakožto její majitelce, chování její kočky nepřipadá jakkoli nesmyslné nebo nečitelné. Za těchto podmínek si proto obě do určité míry vzájemně rozumí.

Na jednu stranu se může zdát problém, takto položený, jednoduchý. Řešením je správná a jednotná definice řeči. Pokud řeč nebo jazyk budeme definovat jako artikulovaný nebo verbální způsob komunikace, pak bychom se měli přiklonit k názoru, že zvířata jazyk nemají. A na tom by se v zásadě obě strany shodly: ochránci zvířat staví svou morální povinnost pomoci zvířatům právě na absenci jejich schopnosti mluvit a strana prezentovaná anonymní pisatelkou rovněž nikdy netvrdila, že zvířata hovoří artikulovanou řečí. Pokud bychom však jazyk nebo řeč definovali jako způsob komunikace (a tím tedy jen jako jeden z mnoha způsobů), začíná být celá otázka mnohem komplikovanější.

Celý problém však nestojí jen na této definici. My lidé totiž sami používáme slova jako jazyk nebo řeč v obou významech: řeč těla a řeč artikulovaná. Řeč těla je zároveň uznávaným způsobem komunikace mezi lidmi samými, proč tedy ne u zvířat?

Dojdeme-li k názoru, že zvířata nemluví „lidskou řečí“, nevyhneme se problému, budeme-li chtít vysvětlit, co touto řečí vlastně myslíme. Prvotně a podvědomě, bez rozmyšlení každý uvažuje tu řeč, která je mu nejvlastnější – mateřská řeč. Pes však pravděpodobně nepromluví česky, ale nepromluví ani anglicky, německy nebo japonsky. Přitom většina lidí japonsky také nepromluví. Pes však, stejně jako většina zvířat, nemá vhodně utvořená mluvidla k tomu, aby promluvil jakoukoli artikulovanou řečí vůbec. Měli bychom však brát v potaz absenci jednotného *lidského jazyka*⁶⁶, neboť přestože se jedná o verbální komunikaci, jsou rozdíly mezi jednotlivými řečmi mnohdy tak velké, že není žádnou samozřejmostí, že by si dva cizinci vzájemně rozuměli už jen z toho důvodu, že jsou oba příslušníky lidské rasy.

⁶⁶ Čímž myslím jeden konkrétní artikulovaný jazyk, kterým by se domluvili všichni lidé.

Vedle verbální řeči stojí ještě *řeč nonverbální*. Tou je myšlena jak „znaková řeč“ v moderním slova smyslu, která byla uměle vytvořena za účelem pomoci postiženým, tak i „řeč těla“, která nás jako lidstvo provází zřejmě již od našich prvopočátků a objevuje se až dodnes u všech národů i kmenů. Tato řeč těla je současně naší každodenní záležitostí: postavení těla, pohyby rukou i prstů, postavení nohou, natočení hlavy, způsob dýchání, obličejové grimasy. To všechno jsou ukazatelé a zároveň nástroje nonverbální komunikace. Už pouhá frekvence mrkání, pohyb očí, směr pohledu, pohyby obočí, pohyby rtů, to vše jsou znaky, jimiž komunikujeme.

Nedorozumění mezi Stowovou a anonymní pisatelkou vychází zřejmě opravdu z odlišné definice *řeči*. To, co však anonymní pisatelka kritizuje nejvíce, je nestrategický postoj členů *SPCAs* k těm, které chtějí hájit. Absence řeči (myšleno lidské, artikulované řeči), čtení a písma je jimi označována za nedostatek, jak již bylo řečeno, který by měl apelovat na morální svědomí lidstva. (Zvířata nám neřeknou, že trpí, takže to za ně musíme říci my.)

Anonymní pisatelka však upozorňuje na fakt, že zvířata *komunikují*, byť neumí mluvit, číst ani psát. Není totiž pravdou, že bychom vinou absence řeči a písma u zvířat nerozpoznali, zda trpí nebo se radují. Pokud ustanovíme artikulovanou řeč jako jediný možný prostředek k tomu, aby se kdokoli mohl „ozvat“ s tím, že je nespokojen, dáváme tím pomyslnou zbraň do rukou těm, kteří zvířatům ubližují. Jakmile pak totiž zvíře *neřekne*, že trpí, není jakýkoli jeho jiný projev bolesti dostatečně evidentním vyjádřením a jeho utrpení je tudíž snadno zpochybnitelné. Naproti tomu, pokud přijmeme premisu, že zvířata jsou schopna komunikovat, i když neartikulovaně, dáme tak jejich přirozeným projevům větší váhu a uznáme jejich schopnost ozvat se *svým vlastním způsobem*.

4.2 Charles Darwin

Pearsonová se ve svém článku zabývá zároveň úvahami Charlese Darwina, které inspirovaly mnohé pozdější debaty. Ty byly zaměřené převážně na otázky typu, zda mohou mít lidé jednoho společného předka a zda se mohli

vyvinout ze zvířat. Pearsonová dodává, že jazyk jako takový byl jedním z klíčových bodů těchto debat, ale sloužil jako argument vždy oběma sporným stranám. Díky těmto debatám se rovněž vyčlenila komparativní filologie jakožto samostatný vědní obor. Oxfordský filolog Max Muller roku 1861 prohlásil: „*We do not want to know languages, we want to know language... its origin, its nature, its laws.*“⁶⁷ Komparativní filologové věřili, že právě jejich metoda dokáže zároveň odpovědět na otázky po původu a limitech lidského druhu.

Darwin sám studoval pečlivě filologii a někteří historikové se domnívají, že si svou evoluční teorii vypůjčil právě z úvah komparativních filologů, kteří se snažili dokázat, že rozličné soudobé jazyky mají některé společné rysy a že tak máme důvod se domnívat, že pocházejí z jednoho dřívějšího, společného jazyka. Na základě těchto teorií pokládal Darwin otázku, proč by v tom případě všichni lidé nemohli mít společného předka? Překročil však tuto úvahu otázkou, proč by tím pádem nemohli mít společného předka lidé a opice?

Ve svém díle *The Descent of Man* Darwin v jedné kapitole, která se zabývá srovnáváním podobností mezi lidmi a zvířaty, připojuje i úvahy o jazyku.⁶⁸ Podle jeho názoru totiž vůbec nemůžeme považovat za zřejmý ten fakt, že zvířata jazyk jednoduše *nemají*, jak tvrdili někteří jeho kolegové. Toto tvrzení je hrubě zjednodušené, a navíc popírá mnohá fakta vyplývající z četných biologických pozorování různých druhů zvířat v různých podmínkách. Uvádí hned několik faktorů, podle nichž bychom zvířatům měli schopnost jazyka do určité míry přiznat.

Podle Darwina a Reneggera je člověk schopen rozumět gestikulaci a mimice opic a ony zas jsou schopny rozumět tímto způsobem nám. Nutno namítnout, že ne všechna gesta opic jsou pro nás jasně čitelná, a ne vždy

⁶⁷ „Nechceme znát jazyky, chceme znát jazyk...jeho původ, jeho přirozenost, jeho zákony.“ MULLER, Max F., *Lectures on the Science of Language*, 2 vols., New York: Charles Scribner, 1862, I, 33.

⁶⁸ DARWIN, Charles R., *Comparison of the Mental Powers of Man and the Lower Animals in The descent of man, and selection in relation to sex*, Princeton: Princeton University Press, 1981, s. 53–55.

vyjadřují to, co bychom si pod nimi intuitivně představili.⁶⁹ Co je však podle Darwina pozoruhodnější, je například štěkot psa domácího. Od doby jeho domestikace se u něj totiž vyvinul štěkot hned v několika různých variantách. Darwin o štěkotu mluví jako o „novém umění“ nebo „dovednosti“ psa, neboť vlci, jeho divocí předci, štěkat neumí. Na druhou stranu však nelze říci, že by vlci nekomunikovali po zvukové stránce. U vlků je mnohem různorodější škála vytí, což pes domácí zřejmě nahradil různorodou škálou štěkotu. Tento výrazový prostředek se totiž svým tónem, hloubkou i hlasitostí mění podle situace, a hlavně podle toho, jak pes na tuto situaci reaguje. Pes dokáže štěkat radostně, hněvivě, bručivě, dychtivě nebo sténavě a jakoby zoufale, podle toho, co se právě děje.

Co se však týče artikulované řeči, ta je specificky vlastní právě lidskému rodu. Ani Darwin by nechtěl popřít, že člověk touto svou dovedností jaksi vyniká. Zároveň však upozorňuje na to, že projev člověka nesestává pouze z artikulované řeči. Nesmíme opomíjet fakt, že i my svou řeč doprovázíme mimikou, gesty, postavením těla, intonací a někdy se uchylujeme pouze k výkřikům, pláči a podobným neartikulovaným zvukům. Pro uvolnění vzteku je mnohem účinnější výkřik než souvislá artikulovaná řeč, stejně tak v hlubokém smutku nebo bolesti pomůže více pláč nebo sténání nežli artikulovaný projev. Zrovna tak v případě radosti a smíchu. Tedy aniž bychom chtěli popírat, že člověk ovládá artikulovanou řeč jaksi unikátně, bylo by nespravedlivé nepřiznat si i tyto další projevy, které spatřujeme i u zvířat a máme proto tendenci je vnímat jako *animální*.

Krom toho Darwin říká: „*Our cries of pain, fear, surprise, anger, together with their appropriate actions, and the murmur of a mother to her beloved child, are more expressive than any words.*“⁷⁰ Jak už jsem tedy předznačila, je nejen nezbytné brát tyto neartikulované projevy v potaz, je však rovněž důležité (nebo možná důležitější) uvědomit si jejich sílu. Je možné, že naše

⁶⁹ Například cenění zubů u člověka je ve většině případů doprovodným jevem smíchu nebo úsměvu, zatímco u opic se může jednat spíše o výstražný signál, který s úsměvem lidským nemá po emotivní a výrazové stránce nic společného.

⁷⁰ „Naše výkřiky bolesti, strachu, překvapení, zlosti, spolu s jejich odpovídajícími pohyby, a šeptání matky k milovanému dítěti jsou mnohem výmluvnější než jakákoli slova.“

DARWIN, Charles R., *Comparison of the Mental Powers of Man and the Lower Animals in The descent of man, and selection in relation to sex*, s. 54.

steny, výkřiky a jiné hlasové neartikulované projevy zároveň spolu s patřičnými gesty jsou nejen instinktivní (to by totiž mohlo vést k názoru, že jsou v podstatě přežitkem, který je potřeba časem překonat v cestě za stále lepším a dokonalejším projevem), ale zároveň jaksi více adekvátní a v něčem podstatném jednoduše *lepší* než artikulovaná řeč. Je možné, že tyto neartikulované projevy nejsou pouze animální, a tedy našeho pokročilého projevu nehodné, ale že jsou nám stejně přirozené jako artikulovaná řeč⁷¹ a že mají svou vlastní významnou roli v našem celkovém projevu.

Co však, podle Darwina, odlišuje člověka od zvířete (z hlediska řeči), není ani porozumění ani schopnost artikulovat. Porozumět slovům nebo krátkým větám dokáže i pes, který žije ve společnosti s člověkem a jeho dovednost je v tomto ohledu srovnatelná s dítětem ve věku deseti až dvanácti měsíců, neboť i ono dokáže slovům a krátkým větám porozumět, přestože ještě není schopno je vyslovit. Artikulace také není docela jasnou výjimkou, neboť papoušci a někteří jiní ptáci jsou schopni relativně zdatně opakovat i samostatně artikulovat některá slova nebo věty a zároveň je dokáží správně přiřazovat k věcem, osobám nebo událostem. Tedy existují tvorové, kteří dokáží artikulovat i ti, kteří artikulované řeči dokáží porozumět. To, co ale člověka odlišuje od zvířat v otázce řeči, je jeho téměř nekonečná schopnost spojovat jasné zvuky s jasnými myšlenkami, což očividně, podle Darwina, souvisí s vývojem jeho mentálních schopností.⁷²

Proto shrneme-li nyní stručně Darwinovo pozorování, rozdíl mezi lidmi a zvířaty je pak více rozdílem stupně nežli druhu. Lidská řeč není něčím, co by bylo naprosto odděleno od tělesné exprese, spíše lze na řeč pohlížet jako na něco, co se z této tělesné exprese vyvinulo, tedy jako na další vývojový stupeň.

Rok poté, co Darwin sepsal *The Descent of Man*, sepsal také dílo, které nese název *The Expression of the Emotions in Man and Animals* a cele se tak

⁷¹ Ačkoliv později uvidíme, že není tak docela zřejmé, zda je nám artikulovaná řeč v pravém slova smyslu „přirozená“.

⁷² DARWIN, Charles R., *Comparison of the Mental Powers of Man and the Lower Animals in The descent of man, and selection in relation to sex*, s. 54.

zaobírá výrazovými prostředky člověka a zvířete. V závěrečné kapitole této knihy, kde celý spis shrnuje, Darwin napsal: „*Actions of all kinds, if regularly accompanying any state of the mind, are at once recognized as expressive. These may consist of movements of any part of the body, as the wagging of a dog's tail, the shrugging of a man's shoulders, the erection of the hair, the exudation of perspiration, the state of the capillary circulation, laboured breathing, and the use of the vocal or other sound-producing instruments. Even insects express anger, terror, jealousy, and love by their stridulation. With man the respiratory organs are of especial importance in expression, not only in a direct, but in a still higher degree in an indirect manner.*“⁷³

Darwin tak jazyk řadí do skupiny hlasových projevů, které jsou spolu s dalšími projevy (mimika, gesta, pohyby atd.) jen různými druhy exprese, tedy vyjádřením. Nepovažuje lidskou řeč za něco, co by mělo stát zvlášť vedle tělesných projevů. Řeč je pro něj pouze graduálně vyvinutý hlasový projev, který pochází z nejrůznějších skřeků, vytí a volání. Důvodem je to, že jazyk stejně jako všechny ostatní způsoby projevu, je tím, co spojuje vnější znak s vnitřním mentálním stavem.

4.3 Řeč zvířat

Vrátím se nyní zpět k Marian S. Dawkinsové, která ve své knize uvádí dva příklady zvířecího dorozumívání, které se bez řádného výzkumu mohou lidem jevit jako nesmyslné či náhodné zvukové projevy. Po bližším prozkoumání je však evidentní, že zdánlivá nesmyslnost je nesmyslností pro toho, kdo touto řečí nevládne (tedy v tomto případě pro člověka).

⁷³ DARWIN, Charles R., chap. XIV. Concluding Remarks and Summary in *The Expression of the Emotions in Man and Animals* (New York, 1899).

„Činnosti všeho druhu, pokud pravidelně doprovází jakékoli stavy mysli, jsou okamžitě rozpoznány jako expresivní. Mohou se skládat z pohybů kterékoli části těla, jako vrtění psího ocasu, lidské krčení ramen, naježení chlupů, pocení, stav kapilární cirkulace, obtížné dýchání a používání vokálních nebo jiných zvuk-produkujících nástrojů. Dokonce i hmyz vyjadřuje zlost, strach, žárlivost a lásku pomocí svého cvrkotu. U člověka mají respirační orgány zvláštní význam při vyjadřování nejen přímým, ale stále více nepřímým způsobem.“

Kočkodani (malé opičky s černou tváří a dlouhým ocasem) jsou společenští tvorové. Žijí v malých skupinkách a většinu dne tráví hledáním potravy. Vykazují vzájemnou péči a zároveň vlastní komplexní způsob komunikace. Varují se vzájemně před nebezpečím a mají tři různá výstražná zvolání v závislosti na tom, kdo se blíží: had, leopard nebo orel bojovný. Mezi sebou ale nejčastěji komunikují krátkými, hlubokými vrčivými zvuky, které připomínají štěkání. Dorothy Cheney a Robert Seyfarth studovali tyto opičky dlouhá léta v Národním parku v Keni a rozhodli se nahrávky vrčivých zvuků opiček prozkoumat pomocí spektrografu. K jejich překvapení zjistili, že vrčivé zvuky se svou frekvencí vzájemně liší, ačkoli lidskému uchu zní všechny stejně.

Pomocí výsledků spektrografu pak byli oba vědci schopni rozdělit vrčivé zvuky do čtyř různých vzorů v závislosti na přináležející situaci opiček, které je v oné chvíli vydávaly. Jeden typ byl použit, když jedna opička potkala druhou, která byla v rámci jejich sociální skupiny v nadřazeném postavení, druhý typ byl vydáván, když opička potkala sociálně níže postavenou opičku, třetí typ zazněl, když se opička vydávala do volného prostoru a čtvrtý byl určen situaci, kdy opička zahlédla skupinu cizích opic. Vědci podrobily divoce žijící opičky testu a schovali reproduktor do houští, odkud vysílali čtyři různé nahrávky. Opička, která byla poblíž, pak skutečně reagovala na zaslechnuté zvuky adekvátně. Při zvuku, který je vydáván do otevřeného prostoru, se testovaná opička nepodívala směrem k reproduktoru, ale do dálky v očekávání tlupy, která se chystá projít tímto územím. Při zvuku, který vydává dominantní opička opičce níže postavené, zůstala testovaná opička buď strnule zírat na místo, kde byl reproduktor ukryt, nebo rovnou utekla. Při zvuku, který obvykle vydává níže postavená opička vůči opičce výše postavené, byla odezva v chování testované opičky mnohem nižší. A nakonec při zvuku, který je vydáván při zahlédnutí cizí tlupy opic, testovaná opička nejdříve vylekaně pohlédla na reproduktor a pak směrem, kterým se zvuk nesl, v očekávání blížícího se nebezpečí.⁷⁴

⁷⁴ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot* In *Through our eyes only*, s. 22–23.

Tím bylo ověřeno, že mručivé zvuky, které tyto opičky vydávají, nejsou jen náhodným vrčením bez obsahu. Nejen, že si jsou opičky schopny předat vzájemně informaci za pomoci svých zvukových projevů, zároveň se však ukázalo, že rozdíly, které opička evidentně spolehlivě rozezná, jsou mimo rozlišovací schopnost lidského ucha. Pokud se i lidem, kteří kočkodany studovali dlouhodobě, zdály všechny jejich vrčivé zvuky stejné (než prošly spektrografem), je to myslím dostatečným důkazem toho, že člověk, který se o příslušný druh nezajímá dlouhodobě a důkladně, není oprávněn říci, nakolik je zvukový projev těch kterých zvířat *smysluplný*.

Tento výzkum může zároveň čelit námitce v té podobě, že ačkoli si jsou kočkodani schopni předat tyto zprávy, nejsou *pravděpodobně* schopni sdělit si něco rozvitějšího a už vůbec se to nedá srovnat s lidskou řečí, v níž jsme schopni vytvářet dramata a básně, argumentovat či vědecky debatovat. K tomu snad jen několik rychlých odpovědí. Zaprvé ono *pravděpodobně* není vůbec tak pravděpodobné, jak se může jevit. Nakolik jsme zjistili, že nejsme schopni rozpoznat zvukovou škálu jejich různých projevů, už vůbec nemůžeme být schopni uvážit, co všechno pod těmito vrčivými zvuky vnímají druzí kočkodani, kteří jim rozumí. Je možné, že se tyto drobné zvukové rozdíly pojí s významy, které zasahují do nám zcela neznámé sféry. Za druhé, i kdyby si kočkodani vzájemně neříkali o mnoho více, než bylo zatím zjištěno, není jisté, že by tomu tak bylo příčinou jejich *neschopnosti*. Jejich projevy jsou pravděpodobně dotvářeny podmínkami, v nichž žijí, kde je nutnost sebeobrany a očekávání útoku mnohem vyšší než v lidské, civilizované společnosti, která může vytvářet eposy řekněme z dlouhé chvíle.

Zvířata se rovněž běžně ocitají v situacích, kdy musí čelit volbě a zvažují, co je pro ně výhodnější. Jako druhý příklad uvádí Dawkinsová vrabce, který sedí na plotu zahrady a pozoruje člověka, který na trávník pokládá kousky chleba.⁷⁵ Na stejné zahradě v keři je schovaná kočka, kterou vrabec nevidí, ale tuší její přítomnost, neboť ho před nějakou dobou lovila jinde. Vrabec by mohl slétnout dolů a hodovat na chlebu, přičemž by riskoval netušený

⁷⁵ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot* In Through our eyes only, s. 54–55.

útok kočky. On má však ale i druhou možnost, pro kterou se v tomto případě rozhodl: začal švitořit, čímž přivolal další jedince svého druhu, počkal, až se objeví a společně s nimi slétl na trávnick. Pro tuto možnost se vrabec rozhodl proto, že více očí víc vidí a budou-li na trávnicku hodovat ve skupině, každou chvíli se někdo podívá po okolí, čímž se několikanásobně umenší riziko z útoku kočky. Mohlo by se zdát, že se o žádnou volbu nejedná a že vrabci jsou zkrátka *naprogramováni* tak, aby každý, kdo najde potravu, svolal ostatní z hejna. To ale není tak docela pravda.

Mark Elgar, který svou doktorskou práci zaměřil právě na studium vrabců, dokazoval mimo jiné to, že vrabčí cvrlikání má skutečně náborový charakter, který přivábí vrabce z okolí. Současně se mu podařilo dokázat, že čím rychleji vrabec štěbetá, tím více svých druhů se snaží přivábit a tím více jich skutečně přiletí. Že se však nejedná o naprogramovanou pravidelnost, dokazoval tím, že zkoumal vrabce v různých situacích a podařilo se mu odpozorovat, že například v zimním období, kdy bývá o potravu větší nouze, se vrabec chová více *chamtivě* a častěji podstupuje riziko za účelem toho, aby získal více potravy sám pro sebe. Zároveň v případě, kdy je chléb (či jiný pokrm) rozdělen na více kusů, jednotlivci spíše přivolá své druhy a rozdělí se s nimi, než když je potrava v jednom celku.⁷⁶

Tyto a podobné výzkumy naznačují, že zvířata mají zřejmě rozsáhlejší komunikační dovednosti, než jsme si po dlouhá léta (jako lidstvo, mohu-li to takto zobecnit) mysleli. Zároveň nejsou jejich hlasové projevy pouze instinktivními, a tedy automatickými výrazy vydávanými bez úmyslu. Zvukem, jež vydají, se ve většině případů snaží *něco* sdělit někomu, kdo je může slyšet a rozumět jim. Do té míry se jejich způsob komunikace neliší od té naší.

⁷⁶ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot* In Through our eyes only, s. 56.

5 Lidský element v biologických výzkumech

Podobně jako komunikace a hlasové projevy, může i jednání zvířat působit na lidského pozorovatele zvláště, chaoticky a nesmyslně. Dawkinsová uvádí několik takových příkladů. Zároveň však dokládá, že pečlivá a dlouhodobá studie těchto projevů ve většině případů přinese dříve či později výsledek, v němž dokážeme najít smysl i promyšlenost.

Rodičovské pštrosí páry například kradou vajíčka cizích pštrosů, aby rozmnožily vlastnictví svých vajíček v hnízdě. Tito zloději ale mohou být rovněž sami okradeni a každý pár pštrosů se tak snaží uloupit pro sebe co největší množství vajíček. Na první pohled se zdá nesmyslné, že se pštrosí páry, které mají snesena vlastní vajíčka, urputně pokoušejí okrást cizí páry o jejich vejce. Postupným pozorováním se však ukázalo, že je to pštrosí způsob, jak ochránit vlastní vajíčka v hnízdě. Uloupená vejce slouží jako obraný val kolem vajíček vlastních. Často se totiž objevují predátoři, kteří se mohou pokusit vejce ukrást. Čím více však bude vajec v hnízdě, tím menší je šance, že ukradnou právě to, jež je těmto loupeživým rodičům vlastní. Ti jej totiž povětšinou schraňují uprostřed.⁷⁷

Dalším zajímavým faktem je, že kolem půl tuctu pštrosích samic někdy snáší vajíčka do stejného hnízda, přičemž právo sedět na nich má pouze samice z dominantního páru. V hnízdě, ve kterém je kolem čtyřiceti vajec se však může zdárně vyklubat pouze asi dvacet vajec. Ta, která v hnízdě přebývají, vystrká dominantní samice z hnízda, kde nenarozená kuřata zahynou. Jak ale zjistil Brian Bertram, který pštrosy zkoumal v Keni, samice si vajíčka nevybírá náhodně, nýbrž vždy jasně upřednostňuje vlastní potomky. Bylo však záhadou, jak samice vajíčka mezi sebou vzájemně rozezná. Bertram proto vajíčka očísloval, aby o nich neztratil přehled a pak je zkoušel různě zaměňovat a přemísťovat. Pštrosí samice však vždy neomylně poznala svá vajíčka. Skořápka vajec v sobě totiž mívá nepatrné otvory, které umožňují dospívajícím kuřatům dýchat a Bertram přišel na to, že pštrosí matky svá vejce pravděpodobně rozeznávají podle vzoru

⁷⁷ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot In Through our eyes only*, s. 24.

jamek, které mají vejce na povrchu.⁷⁸ (Může se zdát zvláštní až neuvěřitelné, že samice pštrosa rozezná svá vejce od cizích, když lidskému oku připadá jedno jako druhé. Na druhou stranu si lze představit dotčenou tvář lidské matky, kterou bychom podrobili podobnému testu a pak nadšeně žasli nad tím, že vždy neomylně rozezná své dítě od cizích.)

Nejen pštrosi však vykazují nám podivné chování. Pokud žijeme v dojmu, že jsme jediným sociálním druhem s vysokým stupněm morálního kreditu, měli bychom se zaměřit na upíry obecné (podčeled' netopýrů), kteří se živí sáním krve teplokrevných živočichů. Upíři se sdružují v jeskyních nebo dutých kmenech stromů ve skupinách, kde přes den odpočívají a v noci se vydávají na lov. Ve skupinách se přitom sdružují nejen kvůli vzájemnému teplu, ale hlavně kvůli potravě. Lidé, kteří tento druh zkoumali, zjistili, že vydat se v noci na lov může být pro netopýra počín s velmi nejistým výsledkem, není totiž vůbec jisté, že se mu podaří najít vhodného teplokrevného živočicha, a tak se často stává, že se po namáhavém dlouhodobém letu netopýr vrátí do jeskyně vyhladovělý. Pár takových neúspěšných nocí pro něj přitom může být otázkou života a smrti.⁷⁹

Později však bylo zpozorováno, že úspěšný lovec, který se vrátí do jeskyně, obětuje část získané krve a za pomoci dávení se o ni podělí s některými ostatními obyvateli jeskyně. Většinově se toto sdílení potravy týká příbuzných jedinců, ale často se upír podělí i s ne-příbuznými jedinci. Gerald Wilkinson, který strávil dlouhá léta pozorováním upírů obecných, dospěl po nějakém čase k rozuzlení tohoto podivného jevu. Dlouhodobým pozorováním totiž zjistil, že ti jedinci, které se úspěšný lovec rozhodne nakrmit, nejsou náhodně vybraní. Jsou to ti, kteří jej nakrmili někdy v minulosti, což s sebou zároveň přineslo poznatek, že si upíři pamatují, kdo je nakrmil v minulých dnech či týdnech, v nichž oni sami neměli štěstí, a záchranu svého života oplácejí novou záchranou života.

Jak bylo zmíněno, smrt vyhladověním je pro upíry velmi reálná a tím častější, čím méně je teplokrevných živočichů v jejich okolí. Pokud tedy

⁷⁸ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot In Through our eyes only*, s. 24–25.

⁷⁹ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot In Through our eyes only*, s. 57–58.

upír neuspěje v hledání a je hladový, úspěšný lovec se s ním po návratu podělí. Tento jednotlivec, který byl štědře nakrmen, si zapamatuje svého dárce a napříště mu jeho štědrost oplátí. Wilkinson zároveň připomíná, že reciprocita, kterou si upíři vzájemně prokazují, není okamžitá. Upír, který se podělí o část své získané potravy, nemá záruku toho, že mu bude v těžkých dnech pomoheno. Předpokládá však solidaritu na základě svého dobrého skutku a může jen doufat, že někdy v budoucnu mu bude jeho čin splacen. Pokud se najde jedinec, který by se rozhodl tento systém využívat a nechat se pouze krmit, případně se o svůj nález napříště se svými dárci nerozdělí, ten bude společností pokutován tím způsobem, že mu napříště již žádná pomoc nepřijde a on bude odkázán na smrt vyhladověním.⁸⁰

Upíři tak vykazují zvláštní stupeň sociální kooperace. Jejich společnost je silně provázána, jedinci si pamatují historii, která se týká všech členů skupiny, jednají recipročně, dělí se o svou potravu s těmi, kdo jim dříve pomohli, a to i přes to, že jejich zpětná odměna leží v nejisté budoucnosti. Nejedná se o okamžitou výměnu naturálií, jde o splacení dluhu, který se může týkat dávno uplynulé minulosti a zároveň se jedná o víru v tento systém, který je příslibem naděje, že mu bude jeho štědrost *jednou* oplacena. Jak brzy, to však neví ani on ani ostatní.

Dawkinsová přidává ve své knize ještě mnoho dalších příkladů ze života zvířat, na které v mé práci není dostatek místa. Pointou však zůstává, že život zvířat může být ledasjaký jen ne jednoduchý.⁸¹ Jednoduchost je totiž relativní v závislosti na našem pozorování, které může být více či méně dobré. Zvuky kočkodanů se nám můžou jevit poslechem našeho ucha jednotvárné, nicneříkající a proto jednoduché. Spektrograf však podává jiné výsledky a ukazuje nám, že stejně jako nejsou jednoduché projevy kočkodanů, není jednoduché ani chování zvířat, neboť čím hlouběji se ve svém pozorování konkrétního druhu nebo dokonce jedince dostaneme, tím složitější se nám budou jevit.

⁸⁰ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot* In Through our eyes only, s. 58–60.

⁸¹ DAWKINS, Marian Stamp, *Miss Halsey moves her foot* In Through our eyes only, s. 34.

5.1 Kritický pohled na výzkum obecně

V představování výsledků nejrůznějších vědeckých experimentů, které zahrnují zvířecí říši se však můžeme ocitnout v situaci, kdy uvěříme, že jsme prokázali něco, co se ve skutečnosti nestalo. Marian S. Dawkinsová hovoří o přirozené tendenci člověka spatřovat souvislosti i tam, kde reálně nejsou.⁸² Podle ní nás k tomu vede naše úsilí hledat *smysl* v běhu světa. Abychom rozuměli dění kolem nás, spojujeme často i věci, které spojené nejsou, a uchylujeme se tím k ukvapeným závěrům. Jeden z ukvapených závěrů mohla být Descartova někdejší úvaha, že zvířata jsou v podstatě jen mechanismy, které necítí bolest ani slast, může jím však být i jeden ze současných názorů, který v podstatě ve zvířeti vidí „člověka v kožichu“.

Na doklad naší omylnosti uvádí Dawkinsová příklad s „chytrým Hansem“.⁸³ Hans byl kůň, který byl na počátku dvacátého století předváděn svým majitelem, německým showmanem von Ostenem, platícímu obecenstvu. Von Osten tvrdil, že jeho kůň dokáže počítat a nechal lidi v obecenstvu, aby Hansovi zadávali jednoduché početní úkony. Po každém zadaném příkladu Hans kopytem zaryl do země tolikrát, kolik jednotek měl výsledek příkladu.⁸⁴ Publikum oněmělo úžasem a došlo k závěru, že zřejmě opravdu existují koně (potažmo zvířata), kteří dovedou počítat.

Tato ohromující myšlenka natolik zaujala tehdejšího ředitele Psychologického institutu v Berlíně, profesora Stumpfa, že pověřil jednoho ze svých studentů, Oskara Pfungsta, aby zázračné zvíře prověřil. Hans byl tedy podroben důkladnému studiu, které ukázalo, že Hans je schopen provést početní úkon (resp. podat správný výsledek) jen tehdy, je-li jeho majitel přítomen a zná-li jeho majitel správný výsledek. Když se von Osten ve výpočtu zmýlil, kůň napočítal špatnou sumu a nebyl-li von Osten přítomen vůbec, nebylo zvíře schopno napočítat vůbec nic. Oskar Pfungst tedy nakonec prokázal svou původní hypotézu, a sice že kůň není schopen provádět ve své mysli tu operaci, kterou bychom my nazvali počítáním. Celý trik spočíval v tom, že kůň byl svým pánem vycvičen k tomu, aby po

⁸² DAWKINS, Marian Stamp, *Bees do it In Through our eyes only*, s. 79.

⁸³ DAWKINS, Marian Stamp, *Bees do it In Through our eyes only*, s. 68–69.

⁸⁴ Např.: Po početním úkonu 4+2 Hans zaryl kopytem šestkrát.

zaznění příkladu začal kopytem rýt v zemi a pak v určitou chvíli přestat. Příklad ve skutečnosti počítal von Osten, a když kůň „napočítal“ příslušnou sumu, udělal, otočen ke koni, nepatrné gesto (kývnutí hlavy, pozdvižení obočí, silnější nádech...), které zvířeti naznačilo, že má přestat. A tím byl celý efekt dokonán.

Dawkinsová tvrdí, že příklad s Hansem je velmi podobný tomu, když nám kouzelník ve své show předvádí, že je schopen přepulit pilou živého člověka a pak jej opět scelit, aniž by došlo k něčí úhoně. Víme, že tu musí být nějaký trik a léta kouzelnické praxe prokázala (snad lépe než náš logický úsudek), že za každým kouzlem stojí „pouze“ usilovná snaha kouzelníka, vyvolat v nás dojem toho, že se před našimi zraky právě odehrálo kouzlo, něco, co se vymyká fyzikálním zákonům a našim dosavadním zkušenostem. A lidé rádi sledují kouzelnické triky, protože se rádi nechávají oklamat. Nevědí, jak to kouzelník udělal, a vědí racionálním způsobem, že to, co vidí, není skutečné, nicméně chtějí vidět, že se něco neobvyklého stalo.

Právě proto může být důkaz o inteligenci zvířat jednodušší, než si dokážeme připustit, zvláště chceme-li aby se něco takového prokázalo. Jak však Dawkinsová připomíná, chceme-li skutečně dokázat (sobě i druhým), že zvířata myslí, cítí a jsou si vědoma sebe a světa kolem, bude naší největší chybou, učiníme-li ukvapený závěr, který nekriticky prohlásíme za správný.

Nejčastější chybou, kterou můžeme udělat, je zapomenout na lidský element v celém výzkumu. Často si to nemusíme vůbec připouštět, ale způsob, jakým pozorujeme cokoli, je ovlivněn námi samými, což přivádí na scénu spoustu chyb a omylů. Jednou z nich, jak už bylo řečeno, je naše touha vidět nebo objevit něco nevídaného, úžasného. Chceme tak trochu věřit, že je tu něco kouzelného a možná proto nechceme věřit tomu, že jsou všechna zvířata (a rostliny) jen stroje nebo automaty, které svůj život neprožívají, ale jen tupě následují pravidla, která jim byla dána při zrodu.

Druhou chybou může být unáhlený úsudek, který slepě naslouchá našim vjemům. Ten může zasáhnout právě ve chvíli, kdy vidíme jiné živé stvoření

v jeho přirozených podmínkách, které jsou pro nás samé cizí, a vidíme jej v tomto (pro nás cizím) prostředí dělat úchvatné věci. Můžeme pak doslova okouzlení vydechovat otázky typu: „Jak je to možné?“ a zapomínat při tom právě na to, že prostředí, které pozorujeme, je nám natolik cizí, že si neumíme představit v něm žít (hlubiny oceánu, temné jeskyně, hustý prales apod.) ale zvířata, která pozorujeme, se nachází ve svém domovském prostředí a od narození jsou svými předky a svými instinkty vedeni k tomu, jak zde mají co nejlépe žít, aby přežili. A tak, čím je nám toto prostředí vzdálenější, tím úžasnější nám připadá vše, co v něm tamní živočichové dokáží dělat.

Nakonec třetí chybou je člověk jako jedinec, který do celého experimentu zasahuje často i nevědomě. Americký psycholog Herb Terrace se rozhodl ve svém výzkumu prověřit, jaký význam má člověk, který experiment provádí, na samotný výsledek testu. Použil k testu šimpanze (jménem Nim), kterého se sám pokoušel učit lidský jazyk, ale celý průběh učení natáčel na video. To, že si mohl později záznam znovu a znovu přehrát v roli „třetího pozorovatele“, mu umožnilo odpozorovat fakta, kterých si v čase, kdy se věnoval výuce, nepovšiml.⁸⁵

Tento experiment s videozáznamem probíhal po dobu několika let, přičemž výsledkem bylo, že pouze v deseti procentech případů použil šimpanz gesta spontánně, zatímco čtyřicet procent případů bylo jasnou imitací toho, co udělal jeho učitel. Zároveň si šimpanz zvykl, že vždy, když ukáže znak pro „dát“, dostane něco k jídlu, k pití nebo nějakou hračku. Není proto divu, že když se pak pomocí znaků Terrace zeptal „Nim chce pít“, Nim okamžitě použila znaky pro „dát“ (užitečné slovo) a „pít“, což je slovo, které před chvilkou použil její učitel.

Podobným způsobem se dá vysvětlit velká část experimentů. Šimpanzi (kteří jsou nejčastějším druhem, jehož se lidé snaží naučit „mluvit“) zároveň většinou pracují s velmi omezeným počtem slov a většinou se také v konkrétní lekci vyskytuje pouze jedno sloveso. A tak i když je inteligence zvířete v experimentu prokazována tím, že zvládne po přečtení znaků typu

⁸⁵ DAWKINS, Marian Stamp, *Bees do it In Through our eyes only*, s. 76–77.

„vložit – banán – krabice – jablko – miska“ vložit banán do krabice a jablka do misky, Terrace upozorňuje na to, že se pravděpodobnost úspěšnosti experimentu zvyšuje právě omezeným počtem slov, která jsou použita. V případě, že by se ve větě vyskytlo více sloves (např. vyjmout, posunout, umýt, ...) a šimpanz by byl schopen vykonat pokyn, který by je zahrnoval, teprve potom by se, podle jeho slov, dala jeho schopnost označit za pozoruhodnou a dalo by se předpokládat, že zvíře rozumí komplexní větě. Omezený počet slov omezuje i počet alternativních výsledků a zvyšuje pravděpodobnost úspěšnosti zvířete.⁸⁶

Dawkinsová zároveň uvádí výpověď Ann Premackové, která vypomáhala s výukou šimpanzice Sarah. Podle Premackové jsou lidé, kteří se snaží naučit šimpanze *mluvit*, už předem zatíženi velkým očekáváním a velkou vírou v úspěšnost a jednají proto se svými svěřenci jako s dětmi a s jejich úspěchy nakládají zrovna tak.⁸⁷ Tento názor v podstatě nahrává tomu, co se snažil Herb Terrace dokázat pomocí svých videozáznamů. Jednak se lidé, kteří se tímto výzkumem zabývají, snaží docílit úspěchu a jednak zapomínají na to, jakou roli sami v tomto úspěchu mají.

Dawkinsová dodává (vycházejíc z Terracových úvah), že je velmi pravděpodobné, že se potenciální úspěchy šimpanzů objevují mezi mnoha *nesmysly*⁸⁸, kterých si však experimentátoři tolik nevšímají. Pokud si šimpanz hraje se znaky a většinou z nich není schopen sestavit nic, co by dávalo smysl, ale jednou se mu podaří poskládat smysluplnou větu, bude mít tento jeden úspěch mnohonásobně větší váhu v celkovém shrnutí výzkumu než mnoho nepodařených úspěchů, které mohou být následně obhájeny například tím, že se šimpanz teprve *učil*. Úspěch šimpanze bývá pak většinou odměněn a další úspěch může tak být zapříčiněn právě tím, že si šimpanz zapamatuje, že v tomto případě dostal něco dobrého a pokusí se to zopakovat, aby byl znovu odměněn.

Dalším aspektem výzkumu je pak člověk, který šimpanze vyučuje. Výuka tohoto typu pro zvíře většinou znamená spoustu hodin citlivé péče a

⁸⁶ DAWKINS, Marian Stamp, *Bees do it In Through our eyes only*, s. 82.

⁸⁷ DAWKINS, Marian Stamp, *Bees do it In Through our eyes only*, s. 76.

⁸⁸ Myšleno nesmyslně sestavené věty nebo sousloví.

soustředěného zájmu ze strany člověka, který zvíře netrestá (kvůli riziku ztráty motivace), ale odměňuje jej *něčím dobrým*, když se zvířeti podaří splnit úkol. Potom stejně jako se kůň Hans naučil reagovat na nejjemnější podněty od svého učitele, může se i šimpanz naučit číst v člověku, s nímž tráví tolik hodin denně, nejjemnější odstíny nálad a dojmů. To může být pro výsledek experimentu nejnebezpečnější, neboť je velmi pravděpodobné, že zvířata jsou v tomto *čtení nitra* daleko lepší než my a není tak pro ně těžké odhadnout i podle nejjemnějších náznaků, co si člověk přeje. (Tato pravděpodobnost je postavena na důležitosti, kterou lidé přikládají mluvenému projevu a je možné, že tím tak nevědomky oslabují vlastní citlivost vůči nonverbální komunikaci.)

Hans Kruuk studoval tři a půl roku hyeny skvrnitě v Národním parku Serengeti v Tanzánii.⁸⁹ Tyto hyeny lovily na svém teritoriu tři druhy zvířat: zebry, pakoně a gazely. Kruuk zpozoroval, že zebry se někdy v panice rozutekly, jakmile hyeny přišly do jejich blízkosti, v jiné dny však zůstaly klidně stát, přestože se hyeny objevily a nerozprchly se ani tehdy, když hyeny prošly relativně blízko kolem jejich stáda. Bylo nanejvýš podivné, že zebry byly jeden den naprosto klidné, zatímco druhý den prchaly v panice pryč. Po dlouhém výzkumu Kruuk přišel na to, že hyeny mají v rámci svého lovu jasné krátkodobé preference: jeden den loví zebry a jiný den pakoně. Jejich kořist se však naučila být vnímavá vůči těmto změnám a přizpůsobila tomu své vlastní chování. Zebry tedy zůstávají v klidu právě v ty dny, kdy jdou hyeny lovit pakoně nebo gazely. Bylo však dlouho záhadou, jak zebry poznají, kdy jsou na řadě právě ony a kdy ne. Je možné, že si zebry všímaly počtu hyen ve smečce, neboť ten se měnil právě v závislosti na loveném druhu. Kruuk však zároveň dospěl k závěru, že se zebry naučily být vnímavé vůči nejjemnějším projevům svých predátorů (jako rychlost pohybu, směr pohledu, postavení těla apod.) a předvídat díky tomu jejich příští záměr.

Tento příklad uvádím pouze pro demonstraci toho, jak mohou být zvířata schopná ve čtení projevů druhých živých tvorů. Když se však vrátíme

⁸⁹ DAWKINS, Marian Stamp, *Bees do it In Through our eyes only*, s. 70.

k problému validity pozorovaných výsledků, musíme si uvědomit, že vědec, který pracuje v laboratoři, zůstává člověkem, jež má své emocionální prožitky, které nemůže skrývat. Člověk, který se snaží naučit šimpanze lidské řeči a je tomu ochoten obětovat většinu času, *si přeje*, aby se mu tento experiment povedl. Nemůže proto skrýt radost z jakéhokoli sebemenšího úspěchu a smutek z neúspěchu. Je pak podle mého názoru více než pravděpodobné, že zatímco se člověk snaží naučit zvíře „mluvit lidskou řečí“, čte v něm zvíře se svými pravděpodobně⁹⁰ citlivějšími senzory jako v otevřené knize a celý pokus svým způsobem *obchází* tím, že dokáže rozpoznat, z čeho má člověk, který mu věnuje tolik péče, radost a co mu působí smutek. Zároveň má zvíře *k dispozici* i posunky, které člověk vydává nevědomky (jako zatajení dechu, pohyb očí, výraz v tváři, postoj těla...) a dokáže tak pravděpodobně dojít brzy k tomu, co má udělat, aby to udělal *správně* a způsobil tak člověku radost a zároveň byl odměněn.

Měli bychom zároveň uvážit, že zvíře, které je vytrženo ze svého přirozeného prostředí a tráví mnoho hodin s člověkem, který ho při přemísťování různých předmětů odměňuje různými dobrotami, pravděpodobně neví, že je zvířetem určeným k pokusu, že je jedincem, který má prokázáním svých mentálních dovedností přidat trochu slávy a vážnosti celému svému druhu. Pravděpodobně ani neví, že je *vyučováno* v tom smyslu, jak to chápeme my, lidé. Je dost možné, že pro ono zvíře je to celé pouze zvláštní hra, při níž je druhý tvor velmi vytrvalý a která přináší příjemné odměny. To zmiňuji proto, že bychom mohli často propadat dojmu, že testované zvíře si je vědomo své úlohy a mohli bychom si proto myslet, že jako takové bude ochotně podávat maximální možný výkon, aby tak dopomohlo k všem možným objevům. Je ale samozřejmě možné, že

⁹⁰ Tuto úvahu o pravděpodobnosti zakládám na možnosti jakéhosi *principu přirozené kompenzace*: Je možné, že se lidem snížila schopnost čtení projevů nonverbální komunikace spolu se snížením jejího používání vinou pokročilého vývoje artikulované řeči, která v mnohém nonverbální projevy zastoupila. Pokud zvířata zůstávají u používání nonverbálních komunikačních prostředků, je možné, že je spolu s tím i jejich schopnost čtení těchto projevů úměrně silnější. A tak, zatímco se člověk silněji soustředí na verbální projevy u sebe i u svého partnera (v případě těchto experimentů jsou těmito partnery zvířata), nesoustředí se na své vlastní nonverbální projevy na rozdíl od jeho partnera, který se vinou absence artikulované řeči na nonverbální projevy soustředí mnohem více a mnohem citlivěji. Tím pádem má zvíře v případě těchto experimentů výhodu v tom, že má v celé situaci k dispozici více projevů, kterým rozumí.

testované zvíře tato *hra* bavit nemusí, čímž se rapidním skokem sníží jeho výkonnost a tím pádem i výsledek celého testu, což pro nás ale může znamenat nikoli to, že opička jen nemá náladu spolupracovat, ale že není dostatečně inteligentní na to, aby náš test zvládla.

6 Testovatelné schopnosti zvířat

Aby Dawkinsová prověřila všechny aspekty, které podle jejího názoru k vědomí přináležejí, rozhodla se vytvořit (nebo přejmout) sérii testů, které by obstály před všemi výše zmiňovanými kritickými body. Cílem jejího průzkumu bylo, aby testovaná zvířata našla správné řešení sama, a to za přispění vlastní mysli. Zároveň bylo nutné, aby stejným testem prošlo mnoho zvířat, nebo aby méně zvířat test opakovalo mnohokrát kvůli validitě výsledků.⁹¹

6.1 Mysl

Ve své knize předjímá dva základní znaky toho, co nazýváme *myšlení*.⁹²

Myslitel by měl mít ve své hlavě nějaký druh vnitřní reprezentace světa. To znamená nejen schopnost reagovat na podněty z vnějšku ale nést vzpomínku na věci, které tu byly v minulosti nebo jsou pryč z dohledu. Něco, co se událo v této reprezentaci, pak uschopňuje myslitele přemýšlet o tom, co by se stalo v nových podmínkách.

Zvířata byla testována většinou za pomoci Skinnerova boxu⁹³, aby se předešlo kontaktu s člověkem, který experiment provádí, a zvíře tak nemohlo reagovat na jeho projevy. Především se jednalo o test s holuby, kteří byli nejprve vycvičeni k tomu, aby se za určitých podmínek chovali *nějak* (většinou, aby při nějakém podnětu stiskli tlačítko), což později umožnilo experimentátorům, aby v nově vytvořených podmínkách rozpoznali pomocí reakcí holuba jeho inteligenci.

Tímto způsobem bylo například zjištěno, že testování ptáci byli schopni, při předběžné znalosti pravidelného pohybu předmětu, odhadnout jeho pravděpodobnou budoucí polohu, i když byla část jeho trasy jejich zraku

⁹¹ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead* In Through our eyes only, s. 105

⁹² DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead* In Through our eyes only, s. 105

⁹³ Jedná se o malý, uzavřený prostor, v němž je umístěno pouze zvíře a příslušný testovací mechanismus (světlo, páčka, tlačítko...), čímž je jednak zabráněno jakémukoli lidskému kontaktu a jednak je tím docíleno toho, že zvíře nemá jinou možnost než reagovat na mechanismus, jež má před sebou.

skryta.⁹⁴ Podle testů bylo údajně prokázáno, že holubi rozpoznali zpoždění a zrychlení předmětu a s tím spojenou pravidelnost.

V obtížnějších variantách pak byli jiní ptáci stejného druhu podrobeni testům, v nichž klovali do čtyř různobarevných tlačítek, jejichž pozice se měnila. Pokud do nich klovali ve správném pořadí (což bylo první zobrazené pořadí), získali krmení. Všichni testovaní ptáci si tímto způsobem rychle osvojili „správné“ pořadí barev, i když se pořadí signálů před nimi měnilo. Aby však experimentátor zamezil tomu, že by holubi viděli (díky čtyřem barvám) pouze 24 možných vzorců, které mohli před nimi nastat, a díky tomu spíše spoléhat na víceméně stabilní prostorové pozice (ačkoli i to by podle mého názoru byl dostatečný projev inteligence), změnil jejich podmínky tím, že místo čtyř signálů byly v dalších testech jen tři, a dva z toho navíc úplně nové (jiný znak nebo barva). Poté rozdělil ptáky do dvou skupin a pro jednu platilo, že jejich dříve naučené pořadí barev bylo i v tomto případě správné (to znamená, že ten signál, který už znali, patřil na své původně správné místo), pro druhou nikoli. Výsledkem testu bylo, že první skupina (která mohla čerpat z původně naučeného vzorce) dospěla ke správnému výsledku rychleji než druhá skupina, která náhle čelila naprosto jiným pravidlům. Závěr, který byl učiněn z prvního testu byl, že ptáci prokázali svou schopnost jednat podle abstraktního konceptu, který si učením osvojili. Z druhého testu pak vyplývá, že ptáci musí mít vnitřní reprezentaci externího světa, který jim umožňuje vymyslet, co mají dělat v nové situaci pomocí zobecněné představy na poměrně vysokém stupni komplexity.⁹⁵

Aby nezůstalo jen u toho, zaměřila se Dawkinsová i na jiný případ učení řeči, než jaký tu byl prezentován dříve s šimpanzi. Jistá Irene Pepperbergová se rozhodla vytrénovat papouška šedého v angličtině takovým způsobem, aby nikdo nemohl pochybovat o tom, že, když mluví, tak zároveň ví, co říká.⁹⁶ Podle jejího názoru většinou papoušci, kteří se naučí mluvit, nevědí, co říkají, vinou toho, kdo je mluvit učí. „Například, jak

⁹⁴ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead In Through our eyes only*, s. 107–109.

⁹⁵ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead In Through our eyes only*, s. 114.

⁹⁶ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead In Through our eyes only*, s. 119–127.

se má jakýkoli papoušek naučit, že ‚Hello!‘ je pozdrav, který si popřejí lidé, kteří se vidí poprvé, když jeho hlavní zkušenost s tímto slovem je taková, že jej musí mnohokrát opakovat po lidech stojících před ním minuty nebo i hodiny?⁹⁷ Byla přesvědčena, že zvolí-li smysluplné tréninkové metody, papoušek se naučí rozumět tomu, co říká. Zvolila proto následující postup: před klecí vždy stáli dva lidé, z nichž jeden vzal do ruky nějaký předmět a zeptal se druhého „Co je to?“ a druhý odpověděl jménem věci. Když odpověděl správně, řekl první „ano“ a předmět druhému podal. Když druhý řekl špatný název věci, řekl první „ne“ a předmět schoval. Tímto způsobem probíhal trénink, na který papoušek zprvu jen dohlížel, ale postupně se sám vkládal do hovoru. Uhodl-li správný název, předmět mu byl dán. Postupně se pak přešlo k tomu, že byl tento původní rozhovor veden již pouze mezi jedním člověkem a papouškem, přičemž ten byl schopen správně odpovědět ve více než 80 procentech případů. Když takto zvládl omezenou slovní zásobu, rozhodla se jeho majitelka, že jej naučí počítat. Předkládala před papouška stejný předmět několikrát a ptala se ho „Kolik?“. Papoušek se postupně naučil rozeznat jeden až šest objektů, a to dokonce i tehdy, když byly předměty různé i pro něj zcela nové. Naučil se také jména tří základních barev a jména pro tříhranné a čtyřhranné předměty.

Papoušek byl ve všech testech úspěšný na 80 procent, přičemž jeho chyby spočívaly většinou v tom že na otázku po množství předmětů, uvedl pouze jméno předmětu. Po zopakované otázce se ale většinou dokázal opravit.⁹⁸ Podle komentáře jistého Hanka Davise, který Dawkinsová uvádí, za stávajících podmínek, kdy každá správná odpověď byla odměňována tím, že papoušek předmět získal, je zkrátka a dobře možné, že papoušek neměl zájem předměty počítat, neboť mu šlo o získání pouze jednoho. Každopádně díky mnoha zkouškám prokázal, že pojímá ve své mysli nějaký koncept čísla.⁹⁹

⁹⁷ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead* In Through our eyes only, s. 119.

⁹⁸ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead* In Through our eyes only, s. 122.

⁹⁹ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead* In Through our eyes only, s. 122.

Papoušek se naučil rozeznávat tyto předměty a pojmenovávat je různým, i neznámým osobám, které se ho ptaly. Je možné považovat takto omezenou slovní zásobu za ne příliš oslnivou, nicméně je důležité tu poznamenat, že se jedná o experiment, který je omezen jednak časem a jednak svými vlastními podmínkami. Majitelka nemohla učit papouška počítat například do dvaceti, neboť by musela předpokládat, že papoušek bude mít zájem získat třeba dvacet listů papíru. Papoušek byl zároveň vyučován s těmi předměty, které by mohl potenciálně chtít získat.¹⁰⁰ Je tudíž problematické, že s jinými předměty, o které zájem neměl, by mu učení pravděpodobně tak dobře nešlo. Nelze proto ani toto vyučování považovat za ideální.

Měli bychom rovněž přihlížet k tomu, že papoušek se tu učí něco jemu nepřírozeného. Nemůžeme k tomuto tréninku přistupovat jako ke snaze povýšit papouška na lidskou úroveň tím, že jej naučíme lidské řeči (byť v omezeném množství). Z těchto důvodů mi jazykové znalosti papouška a šimpanzů připadají srovnatelné se znalostmi psa, který je schopen podle řeči člověka udělat, k čemu je vytrénovaný. Bezpochyby je však papoušek jediným druhem, který je schopen lidskou řeč sám artikulovat.

Dawkinsová přidává ještě mnoho jiných experimentů, které tu nemám prostor představit, avšak závěrem její kapitoly, která se soustředí výhradně na otázku, zda jsou zvířata schopna přemýšlet, odpovídá jednoznačně kladně. Všechny jí představené experimenty se už svými podmínkami soustředily na to, aby ke správnému řešení zvířata musela dojít přemýšlením, nikoli náhodným pokusem. Ta zvířata, která byla k těmto experimentům použita, proto prokázala mnoho rozličných schopností počínaje pochopením principu: „když udělám X, získám Y“ (přičemž Y je vždy odměna) a zároveň pochopením principu, že opakovaná činnost přináší větší množství odměny. Postupným procesem však testovaná zvířata přesvědčila experimentátory, že jejich jednání není náhodné, hloupé nebo nesmyslné. Všechna zvířata se snažila přijít na to, jak pomocí mechanismu získat více pokrmu. Prokázala chápání posloupnosti, časových sekvencí, účinků extrapolace a chápání množství.

¹⁰⁰ Většinou to bylo vše, co mohl žvýkat (list papíru, dřívko...).

Dokázala pozorované události uchovávat v paměti a pak s nimi pracovat, čímž prokázala nejen schopnost učení ale zároveň vysokou míru adaptability a zlepšování vlastních výsledků procesem učení.

6.2 Emoce

Aby byly zkoumané aspekty vědomí úplné, je zapotřebí prozkoumat zároveň oblast prožívání emocí. První typ experimentu, o němž Dawkinsová mluví v této části, má za úkol odhalit, zda zvířata dokáží vyjádřit míru toho, jak moc jim na něčem záleží. V sérii těchto pokusů jde v podstatě o to, že jsou zvířata uzavřena sama v boxu s nějakým mechanismem (páčkou, tlačítkem...). Po stisknutí tohoto mechanismu se může stát několik věcí, buď získají krmení, nebo se otevře průzor v jedné ze stěn tak, aby mohli spatřit jiné zvíře svého druhu (samičku, potomka, sourozence, protivníka, cizince...). Vtip je v tom, že poprvé zvíře získá odměnu hned po prvním stisknutí. Podruhé po dvou, následně po třech a experiment může končit třeba u 50 stisků, které vedou ke stále stejné odměně: jedné porci jídla nebo k pár vteřinám otevřeného průzoru. Zvyšováním nutných počtů stisků tlačítka vědci zjišťují, kam až je zvíře ochotno zajít a v kterém případě svou snahu vzdá dříve. Výsledky těchto experimentů většinou ukázaly, že ačkoliv byla zvířata ochotna udělat mnoho ve všech případech, u všech zvířat bez rozdílu druhu byli testovaní jedinci ochotni déle mačkat tlačítko v případě získání potravy než při pohledu na jiné zvíře.¹⁰¹

Dawkinsová uvádí i smutnější případ, v němž dala zvířata najevo, co si přejí, ačkoli na to nebyla tážána. A. P. Silverman, který nutil zvířata v uzavřených boxech bez přestávky inhalovat cigaretový kouř, aby zjistil jeho účinky na živý organismus, nechtěně dospěl k principu testů popsaných výše. Test prováděl na myších a křečcích, kteří po nějakém čase za pomoci vlastních exkrementů zahradili otvor, jímž přicházel do boxu cigaretový kouř, čímž dali jasně najevo své preference. Bohužel si tímto krokem zároveň uzavřeli jediný přístup kyslíku, a tak brzy zahynuli

¹⁰¹ DAWKINS, Marian Stamp, *Feeling our way In Through our eyes only*, s. 157 a 158.

následkem udušení. Jak Dawkinsová poznamenala, tato zvířata nemohla svůj postoj vyjádřit jasněji.¹⁰²

Kanadský psycholog Michel Cabanac se oproti tomu rozhodl otestovat člověka a krysu na stejném principu. Chtěl zjistit, jak moc si zkoumaný subjekt užije slastný pocit při zakoušení sladké chuti za různých podmínek.¹⁰³ Lidé měli za úkol napít se sladkého nápoje v různých situacích a pak popsat příjemný pocit na škále od -2 (nepříjemné) do +2 (velmi příjemné), přičemž 0 znamenala neutrální pocit. Krysa byla vystavena stejným podmínkám, ale slast ze sladkého nápoje měřil Cabanac mírou objemu nápoje, kterou byly krysy svobodně ochotny vypít. Sladký nápoj pak měly obě skupiny za úkol pít buď po jídle, po předchozím sladkém nápoji nebo bez jídla při pocitu hladovění. Cabanac následně sestavil graf o dvou liniích (výsledky lidí a výsledky krys) a ukázalo se, že jsou ve svých výsledcích téměř totožné. Testovaný člověk označil sladký nápoj za ne tolik příjemný, když byl po jídle nebo po jiném sladkém nápoji a ani krysa v tomto případě nevypila mnoho nápoje. Když však byly obě skupiny hladové, připadal jim stejný sladký nápoj velmi lahodný, což lidé označili stupněm +2 a krysy vypily nejvíce možného objemu tekutiny. (Podobné testy jako se sladkým nápojem pak Cabanac zkoušel s reakcí tělesné teploty na okolní proměnlivou teplotu, přičemž znovu získal téměř identické hodnoty výsledků.¹⁰⁴)

Podle Dawkinsové pak tyto výsledky značí nikoli to, že by zvířata cítila stejným způsobem jako my (to koneckonců prokázat nelze), nicméně můžeme říci, že u nich existuje podobná dichotomie vědomého prožívání emocionálních stavů.¹⁰⁵ „Sdílejí znalost nepříjemných emocionálních stavů, které můžeme, pro nás samotné, pod-rozdělit na bolest, frustraci, touhu, smutek a řadu dalších negativních emocí ale které můžeme jednoduše také popsat jako ‚nepříjemné‘, kterým je třeba zabránit za každou cenu‘ nebo dokonce ‚utrpení‘. A zároveň s námi sdílí znalost

¹⁰² DAWKINS, Marian Stamp, *Feeling our way In Through our eyes only*, s. 150–151.

¹⁰³ DAWKINS, Marian Stamp, *Feeling our way In Through our eyes only*, s. 161–163.

¹⁰⁴ DAWKINS, Marian Stamp, *Feeling our way In Through our eyes only*, s. 163–164.

¹⁰⁵ DAWKINS, Marian Stamp, *Feeling our way In Through our eyes only*, s. 164.

šťastnějších stavů mysli, které můžeme u sebe rozlišit jako ‚slast‘, ‚radost‘, ‚naplnění‘, ale které, kvůli nynější debatě, nepotřebují tak rigidní klasifikaci.“¹⁰⁶

6.3 Funkce vědomí

To, že se závěry některých experimentů dají zpochybnit, ještě neznamená, že by měl být zamítnut experiment jako takový s celkovým jeho průběhem. Dokonce i v případě chytrého koně Hanse se dá zvířeti přiznat, že projevil velmi dobrou schopnost ve čtení projevů svého pána. A ti šimpanzi, kteří možná nepochopili lidský jazyk, projeвили velmi dobrou schopnost v získání chutné odměny rovněž za pomocí zdatného čtení výrazů jejich lidských učitelů.

Hlavním smyslem práce Marian S. Dawkinsové je nastínit rozdíl mezi tím, co nazýváme vlastním „vědomím“ a považujeme to za zcela niternou část sebe sama, kterou druhý není schopen nahlédnout, a tím, co vědomá bytost koná, když předpokládáme, že je vědomá, a co lze vidět a změřit. Její snahou je dokázat, že jednoduchý závěr, který říká, že o vědomí druhého nelze nic zjistit, není platný alespoň v našem konceptu chápání druhé bytosti. Kdybychom s tímto závěrem žili a neustále si jej uvědomovali, nemohli bychom na druhého člověka reagovat, neboť jeho projevy bychom nemohli považovat za smysluplné. Realita všedního dne však prokazuje opak. A pokud jsme ochotni za pomoci analogie, kterou vykonáváme, přiznávat vědomí druhé živé bytosti našeho druhu, neměli bychom být tolik skeptičtí v případě ostatních druhů. Samozřejmě bude stále platné ono stanovisko, že nevíme, co si druzí myslí, jak cítí nebo jaké to je být jedincem naprosto odlišného druhu i druhu blízkého. A tato teze bude vždy platná, neboť nelze být dvěma jedinci zároveň, abych jako jeden mohl sbírat niterné informace o druhém. Naproti tomu všemu však nemůžeme zavírat oči před tím, že ostatní živí tvorové nejsou v určitých ohledech tak odlišní, jak se nám může na první pohled zdát.

¹⁰⁶ DAWKINS, Marian Stamp, *Feeling our way In Through our eyes only*, s. 164.

Podle názoru Dawkinsové, pokud má vědomí funkci, musí mít zároveň efekt, který by byl z principu detekovatelný.¹⁰⁷ Zároveň říká, že musíme opustit hybridní názor, že vědomí má nějakou funkci, ale my ji nebudeme nikdy schopni odhalit. Buď bychom měli zastávat názor, že vědomí jako takové žádnou funkci nemá, a proto nejsme schopni nic odhalit, nebo musíme připustit, že funkci má a její efekt musí být možné objevit.

Uvádí také úvahu Bernarda Baarse¹⁰⁸, podle které mnoho věcí, které děláme, děláme lépe nevědomky. A týká se to právě těch věcí, které jsou nám dobře známé a předvídatelné. Když jdeme po schodech, uvědomujeme si sice většinou, že jdeme po schodech, ale nemusíme vědomě prožívat každý krok, abychom toho byli schopni. Stejně se to má s hrou na hudební nástroj, pokud už určitou skladbu dobře ovládáme. V takových chvílích jsme sami více podobní automatu, který koná pohyby, aniž by o nich musel přemýšlet. Nebo když se k našemu oku přiblíží cizí předmět příliš rychle, mrkneme, což není záležitostí vědomého rozhodování, nýbrž instinktu. Stejně tak mohou zvířata jednat v určitých situacích „automaticky“ či instinktivně. Pokud toho je však schopen i člověk, kterého považujeme za bytost vědomou, nemělo by zautomatizované chování zvířat vést k domněnce o jejich celkovém nevědomí.

Naopak setkáváme-li se s věcmi novými a nečekanými, nebo s věcmi, které jsme udělali automaticky, ale zaznamenali jsme chybu, tam je mnohem účinnější zapojit vědomí naplno.¹⁰⁹ Předešlé experimenty ukázaly, že různá zvířata jsou rovněž schopna poradit si s novými situacemi za použití své paměti, představivosti a inteligence. Podobně je tomu v sociální interakci, kde je nutné vědomě uvažovat o tom, co druhý dělá a říká, a to nejen abychom druhého pochopili, ale také pokud mu sami chceme něco sdělit, nebo ho třeba obelhat. Vzájemného obelhání jsou schopni i šimpanzi, jejichž jednání Dawkinsová uvádí v jiném ze svých experimentů

¹⁰⁷ DAWKINS, Marian Stamp, *Balance of evidence* In Through our eyes only, s. 169.

¹⁰⁸ *A Cognitive Theory of Consciousness*

¹⁰⁹ DAWKINS, Marian Stamp, *Balance of evidence* In Through our eyes only, s. 171.

(v němž je důležité, aby jeden schoval své jídlo před druhým a nebyl čitelný v interakci s ním).¹¹⁰

¹¹⁰ DAWKINS, Marian Stamp, *Thinking ahead* In *Through our eyes only*, s. 135–138.

7 Geniální psi

Kniha M. S. Dawkinsové nabízí pečlivou ukázkou toho, čeho jsou zvířata schopna za určitých podmínek, ať už v přírodě nebo v prostorách laboratoří. Přestože však celou jednu kapitolu věnuje polemice se samotnou metodou lidského laboratorního výzkumu, dopouští se podle mého názoru sama jedné důležité chyby, kterou v knize nepředpokládá.

Většina výzkumů, které čtenářům předkládá, je vedena na krysách a holubech. Tento výběr je přitom záměrný, neboť podle jejích slov kladné výsledky experimentů na psech a primátech nikoho příliš nepřekvapují, protože právě tyto druhy lidí, podle jejího názoru, považují za nejinteligentnější ze zvířecí říše. Krysy a holuby zvolila pak proto, aby údajně dokázala, že i tato zvířata vykazují vysoké známky citu a inteligence. Myslím, že tento názor je oprávněný vzhledem k roku, v němž byla kniha vydána (1998). Dnes již (a možná právě díky publikacím, jako je ta Dawkinsové) jsou lidé lépe informováni o tom, že právě krysy a holubi patří mezi velmi inteligentní tvory. (Ostatně mezi ptactvem obecně je mnoho velmi inteligentních druhů. Nejvíce jsou známí příslušníci čeledi krkavcovitých, ale pak také třeba sojky nebo papoušci.)

To, co mi připadá problematické, je zobecňování, kterého se Dawkinsová sama dopouští, ačkoli varuje před zbrklými analogickými skoky a zkratkovitými úsudky. Po uveřejnění toho, jak dobře si například krysy vedly v určitém typu testu, říká ve svém závěru, že je prokázáno, že jsou toho schopna *zvířata*. Této zkratky se dopouští opakovaně. Často totiž mluví o *zvířatech*, čemuž se v tomto tématu nelze vyhnout. Je však, podle mého názoru, chybou vztahovat výsledek jednoho druhu, nebo dokonce jen jedné skupiny testovaných jedinců na celou širokou skupinu, kterou nazýváme *zvířaty*.

Z toho důvodu bych zde ráda uvedla knihu nazvanou *Geniální psi*, jejímž autorem je americký profesor evoluční antropologie Brian Hare a jeho žena Vanessa Woodsová, která je, krom jiného, známá svou prací se šimpanzi a bonoby v Kongu. Brian Hare představuje v této knize poněkud nový pohled

na zvířata a na jejich inteligenci. Svůj výzkum zaměřil především na psy a vlky, čímž dospěl k zajímavým úvahám, které bych tu ráda uvedla.

7.1 Genialita

Brian Hare přichází na úvod své knihy s myšlenkou, že není možné vnímat inteligenci jako jednotnou, univerzálně měřitelnou věc. Existují totiž nejrozličnější typy inteligence, jimiž se lze zabývat a které lze pozorovat. Jedním z typů inteligence, který rozlišuje kognitivní věda, jak říká, je úspěšnost při přežití a rozmnožování na co možná nejvíce různých místech. Samozřejmě to není jasný ukazatel u všech druhů, jak autor připomíná, například šváb je svou tělesnou konstitucí vysoce odolný druh a je schopen se rychle reprodukovat. Ale u většiny druhů zvířat v otázce přežití záleží právě na jejich inteligenci. „Vezmeme-li toto jako výchozí bod dalších úvah, jsou psi hned po člověku pravděpodobně nejúspěšnější savci na celé planetě. Rozšířili se do všech koutů světa, pronikli dovnitř našich domovů a v některých případech i do našich postelí. Zatímco populace většiny savců vykazují v důsledku lidské činnosti prudký pokles, psů nikdy nebylo víc než dnes.“¹¹¹

Inteligenci u lidí ve většině případů měříme dnes něčím, co je známé jako „IQ test“. Tyto testy, které se vyvinuly z tzv. inteligenční stupnice Stanford-Binet, jsou zaměřené zejména na čtení, psaní a analytické schopnosti a jako takové jsou vcelku úspěšné v předpovědi úspěšnosti studijních výsledků daného člověka. Zároveň však tyto testy neprověřují celou širokou škálu schopností, které člověk má. Jak podotýká Brian Hare: „nevysvětlují, jak se stal miliardářem Ted Turner, Ralph Lauren, Bill Gates nebo Mark Zuckerberg, z nichž ani jeden nedodělal vysokou školu.“¹¹²

„Místo aby mozek byl více či méně plný inteligence, asi jako lahev vína, je spíš jako počítač, v němž spolupracují různé části... Neurovědci si uvědomili, že stejně jako u počítače se na řešení různých typů problémů

¹¹¹ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, Praha: Dokořán, 2016, s. 14.

¹¹² HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 15.

specializují různé části mozku.“¹¹³Jedinečnost každého člověka lze jen těžko vsoukat do tabulkových hodnot. Naše touha po jakémisi usměrnění našich poznatků nás však nutí k tomu, abychom naše poznatky ujednotili, na což už narážel v úvodu této práce Nietzsche, a to nejen o lidech, ale i o zvířatech. Problematické je ale právě to, že v těchto (a nejen v těchto) otázkách vnímáme živé tvory na naší planetě primárně ve třech skupinách: lidé, zvířata a rostliny. Naše osobní zkušenost se zvířaty nám však napovídá, že rozdíl například mezi psem, mouchou, kytovcem a čápem je mnohem větší, než by se z úvah o *zvířatech* mohlo zdát.

„Intelligence je vždycky relativní. Někteří lidé jsou považováni za geniální, protože umějí lépe než ostatní řešit specifický typ problémů. U zvířat se obvykle zajímají spíš o schopnosti druhu jako celku než konkrétních jedinců.“¹¹⁴Je proto nutně značně zavádějící hovořit o *inteligenci zvířat*, když je zkoumána například schopnost krys proběhnout bludištěm. „Neurověda a počítačové technologie ukázaly, že chápání inteligence jako jednoznačně měřitelné veličiny je chybné... Existuje mnoho různých kognitivních schopností, které mohou být na sobě nezávislé.“¹¹⁵

Z toho důvodu Hare navrhuje nemluvit o inteligenci, nýbrž o *genialitě*. „Kognitivní přístup uznává různé druhy inteligence. Genialita pak znamená, že někdo může být extrémně nadaný jedním typem schopností (kognice), zatímco v ostatních je průměrný nebo i podprůměrný.“¹¹⁶ Například ořešník americký (Clarkův) žijící ve vysokých nadmořských výškách na západě USA si každé léto schová na svém teritoriu až sto tisíc semen. Po devíti měsících (v zimě) je pak schopen tato semena znovu nalézt, a to i když jsou ukrytá pod sněhem.¹¹⁷ „Západní sojky křovinné patří rovněž do čeledi krkavcovitých a také si často ukrývají potravu. Na rozdíl od samotářských ořešníků, kteří se navzájem okrádají jen ojediněle, jsou na to sojky ale zvyklé. Pozorují ostatní ptáky, jak si schovávají kusy jídla, a pak se vrátí a ukradnou je. Při testování schopnosti zapamatovat si, kam

¹¹³ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 16.

¹¹⁴ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 17.

¹¹⁵ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 16.

¹¹⁶ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 15.

¹¹⁷ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 18.

potravu schovali jiní ptáci, se sojky ukázaly jako mistři, zatímco ořešníci byli ve stejné situaci beznadějný případ.“¹¹⁸

Tento příklad dokazuje, že i dva druhy ptáků, kteří spadají do jedné čeledi mají naprosto odlišný způsob obstarávání potravy: zatímco ořešník je geniální v uschovávání, a hlavně zapamatování si, kam potravu ukryl, sojky se ničím takovým nezdržují a nezdráhají se jiné ptáky o jejich uschované zásoby okrást. Časopis *21. století*, který k tématu vydal článek *Neuvěřitelná ptačí inteligence*, odkazuje na výzkumné práce profesorky N. Claytonové (*University of Cambridge*), která zkoumá komparativní poznávání u zvířat. Dodává, že tito ptáci mají svou taktiku propracovanou. Když pozorují, jak jejich oběť pokrm schovává, snaží se, aby sami vidění nebyli. Schovávají se za větvemi stromů nebo za kameny (případně nahlíží zpoza rohu, když se výzkum koná v místnosti laboratoře). Na vyloupení skříše potom čekají, dokud její majitel neodletí.¹¹⁹

Nejen ptáci však oplývají jistou dávkou geniality. Hare zmiňuje, že například „arктиčtí rybáci mají inteligenci pro navigaci a orientaci. Každý rok doletí z Arktidy do Antarktidy a zpět. Za pět let urazí stejnou cestu, jako je vzdálenost na Měsíc. Velryby ovládají mimořádný způsob spolupráce při lovu ryb. Z bublin vytvoří obří stěny, které zachytí do pasti celá hejna ryb, jež pak velrybám poskytnou vydatnější oběd, než kdyby lovily osamoceně. Včely si vyvinuly druh tance, který jim umožňuje sdělit ostatním včelám, kde najdou rostliny plné nektaru...“¹²⁰

Jak již však Brian Hare předznamenal, genialita a schopnost druhu v jedné oblasti nemusí znamenat, že bude tento druh podobně schopný v jiných sférách. Například mravenci jsou velmi zdatní při různých formách spolupráce, umí na vodě vytvořit živé mosty, které umožní ostatním přejít na druhý břeh, bojují při ochraně dělnic a královen, nebo si chovají jiný hmyz jako „mazlíčky“. „Mravenci ale mají jedno velké omezení: jejich

¹¹⁸ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 18.

¹¹⁹ SOUKUPOVÁ, Petra, *Neuvěřitelná ptačí inteligence*, 21. století, publikováno 19.10.2007. (původní článek: CLAYTON, Nicola; DALLY, Joanna M. and EMERY, Nathan J., Social cognition by food-caching corvids. The western scrub-jay as a natural psychologist, *Phil. Trans. R. Soc. B* (2007) 362, 507–522, Published online 19 February 2007)

¹²⁰ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 17.

inteligence není dostatečně flexibilní. Většina mravenců je naprogramována tak, aby pouze cítili stopu mravenců před sebou. V tropech lze proto občas najít „mravenčí mlýn“, kde se stovky tisíc mravenců pohybují v dokonalém kruhu, který připomíná lezoucí černou díru... Tyto mravenčí mlýny se také někdy nazývají spirály smrti, protože mravenci mechanicky lezou v těsných zástupech jeden za druhým, až se úplně vyčerpají a zahynou. Loajálně sledují feromony mravenců před sebou, až do svého konce.“¹²¹

Právě z těchto důvodů mi směr Briana Harea připadá jako vhodnější při celé debatě o schopnostech zvířat. Budeme-li totiž neustále uzavřeni do jednotného měřítka, při němž budeme muset nějak vyjádřit, jak moc jsou *zvířata* inteligentní, nebude naše vyjádření nikdy odpovídat reálným výzkumům. Jak lze totiž porovnat inteligenci zvířat a lidí, když ani nelze provést jednotný výzkum lidské inteligence? Je bezesporu pravdou, že *lidstvo* má na svém kontě úžasné vynálezy, širokou uměleckou tvorbu, hluboce propracovanou sociální síť apod., není ale pravdou, že by každý jednotlivec lidského rodu dokázal sestrojít funkční počítač nebo zkomponovat smyčcový kvartet. Podobně se mohou lišit znalosti a dovednosti jednotlivců všech možných živočišných druhů. Nám však pro tuto chvíli bude stačit, pokud dokážeme přestoupit alespoň na tu rovinu, v níž dokážeme chápat jednotlivé druhy zvířecí říše, jako svébytně konající a uvažující skupiny.

7.2 Spontánní pochopení komunikačního záměru

Výše vedená úvaha o rozličných podobách inteligence zároveň rozvrátila představu, že primáti jsou po lidech nejinteligentnějším živočišným druhem z důvodu spřízněnosti genů. Brian Hare například dokázal, že psi jsou ve schopnosti spontánního pochopení komunikačního záměru daleko schopnější než šimpanzi.¹²² Ti jsou totiž v určité „komunikační hře“ schopní jen tehdy, pokud jsou buď od mala vychováváni lidmi, nebo pokud

¹²¹ HARE, Brian, *Jsou psi geniální?* In *Geniální psi*, s. 18–19.

¹²² HARE, Brian, *V garáži mých rodičů* In *Geniální psi*, s. 40–50.

prošli intenzivním tréninkem. Hare však dokázal, že psi nepotřebují žádný trénink k tomu, aby chápali komunikační systém, který používá člověk. Zpočátku testoval v různých situacích pouze svého psa Orea, nakonec se však v průběhu let rozšířil jeho výzkum na stovky a tisíce dalších psů.

Všechny testy jsou v knize popsány vcelku podrobně. V první sérii testů šlo většinou o skrytou odměnu, kterou měli psi najít za pomoci člověka. Výzkum prokázal, že psi sledovali lidská gesta a snažili se jimi řídit tak, aby potravu našli. Chápali například, když člověk ukazoval na něco konkrétního v těsné blízkosti nebo na něco vzdáleného. Chápali oční kontakt i směr lidského pohledu. Pokud se člověk díval na hrnek, pod nímž byla odměna ukryta, pes to pochopil jako nápovědu a potravu mezi různými hrnkami našel, jakmile se však člověk díval kousek nad hrnek, pes nevěděl, který má zvolit, protože chápal, že člověk se na žádný konkrétní hrnek nesoustředí.

Tyto testy se mohou zdát příliš jednoduché a každý, kdo má doma psa, ví, že psi vcelku neomylně chápou lidská gesta i oční kontakt. Jejich výsledky už však nejsou tolik banální, když vědci uveřejní výsledky těch samých testů provedených se šimpanzi. Ti totiž gesta člověka nepochopili téměř nikdy a odměnu, pokud ji vůbec hledali, nacházeli spíše náhodnou metodou pokus – omyl.

V těchto počátečních testech došli vědci spolu s Brianem Harem k závěru, že co do čtení gest a nonverbální komunikace jsou psi dokonce na úrovni dětí. Tento výsledek se ještě postupně ukáže jako velmi příznačný, přestože psi prokážou ještě širší znalosti a schopnosti.

Při dalších výzkumech se Brian Hare zaměřil na psy z útulku a na psy, kteří žijí na ulicích měst, aby vyloučil možnost, že je tato schopnost chápat spontánně lidská komunikační gesta dána psům životem v lidské rodině. K jeho radosti bylo prokázáno, že všichni psi bez rozdílu původu a životních podmínek jsou v tomto čtení lidských gest velmi schopní. „Ještě pozoruhodnější je, že štěňata už v pouhých šesti týdnech projdou i testem s kostkou. Když viděli člověka dávat na hrnek kostku, preferovali příslušný hrnek úplně stejně jako dospělí psi... Už štěňata dokázala pochopit

ukazovací gesto, když člověk stál ve vzdálenosti metr od hrnku, na který mířil. Štěňata uspěla i tehdy, když se k cíli musela pohybovat ve směru od člověka. Tím se vyloučila možnost, že by štěňata vybírala správně pouze proto, že by byla přitahována lidskýma rukama.“¹²³ Výzkum se štěňaty je přitom velmi důležitý právě kvůli jejich *nedotčenosti* lidskou rodinou. Nejen že ještě nestihli přijmout znalost lidské komunikace, je to však důkaz o inteligenci ve velmi raném věku.

Když pak Brian Hare přemýšlel o původu psí inteligence, zaměřil svůj výzkum na vlky, neboť vlci jsou divokými předky psů domácích a sdílí tak spolu značnou část genomu. Bylo důležité prozkoumat, zda mají psi svou komunikační inteligenci zděděnou po svých předcích a zda tedy vlci budou v tomto průzkumu stejně dobří nebo i lepší. Ukázalo se však, že vlci nejsou v tomto ohledu zdaleka tak schopní jako psi. Dokonce i vlci, kteří byli kvůli tomuto výzkumu podrobeni nezvykle intenzivnímu kontaktu s lidmi, nebyli o moc schopnější. Jejich výsledky se naopak podobaly výsledkům získaných ze studia šimpanzů.¹²⁴ Tento výsledek značil, že „základní chápání lidských komunikačních záměrů se u psů vyvinulo během procesu domestikace.“¹²⁵

7.3 Autodomestikace

Když se hovoří o domestikaci zvířat, nejčastější představou bývá, že postupným přímým vlivem člověka na konkrétní zvířata divoká povaha zvířete zkrátka a tzv. zdomácněla, což v důsledku znamenalo, že se divokost zvířete vytrácela s každou další generací. Brian Hare však zjistil, že jen část tohoto tvrzení je pravdivá.

Ve své knize uvádí příběh ruského vědce, jenž zůstal dodnes neznámý i přes objev, který v polovině dvacátého století učinil. Dmitrij Konstantinovič Beljajev¹²⁶ žil v době Stalinovy vlády, která považovala

¹²³ HARE, Brian, *V garáži mých rodičů* In Geniální psi, s. 50.

¹²⁴ HARE, Brian, *V garáži mých rodičů* In Geniální psi, s. 54.

¹²⁵ HARE, Brian, *V garáži mých rodičů* In Geniální psi, s. 55.

¹²⁶ HARE, Brian, *Chytrý jako liška* In Geniální psi, s. 57–69.

Charlese Darwina a vše, co souviselo s jeho teorií, za podezřelé a zavrženíhodné. Přesto spolu se svým bratrem Nikolajem vystudoval genetiku (která byla oficiálně zakázána až později, v roce 1948). Když byl bratr Nikolaj Beljajev zatčen tajnou policií a bez soudu zastřelen, uchýlil se Dmitrij na Sibiř, kde začal pracovat v Ústavu pro chov kožešinové zvěře. Oficiálně se věnoval výzkumu černo-stříbrných lišek, které byly v tomto ústavu chovány kvůli své vzácné kožešině. Ve skutečnosti se však zaměřoval na výzkum genetiky v otázce domestikace.

Beljajeva zajímalo, jak domestikace vůbec začala. Pracoval na kožešinové farmě se stříbrnými liškami, aby mohl svůj výzkum krýt potenciálním hospodářským přínosem. Kožešinové farmy v Rusku se soustředily na to, aby co nejvíce lišek vlastnilo krásné černé kožichy se stříbrným zabarvením. Občas se však ve vrhu mláďat objevily takové lišky, jejichž kožich měl červeno-béžovo-žluté skvrny nebo zvlněný ocas. Tyto znaky byly považovány za znehodnocující a kožichy těchto lišek za „nekvalitní“.

Brian Hare vysvětluje, že kontrolované genetické křížení už bylo (díky Darwinovi) nějakou dobu známé v případě domácích zvířat. Většinou byli cílem procesu například zvlněný ocas, byli k páření vybráni dva jedinci opačného pohlaví se zvlněným ocasem apod. Beljajev rovněž znal obvyklé průvodní znaky domestikovaných druhů, jakým byla například změna velikosti tělesné konstrukce, délky chlupů, ztráta pigmentace, zvlněný ocas nebo změna rozmnožovacího období ze striktně sezónního na libovolné. Ale když se Beljajev rozhodl do celého průzkumu zapojit svůj selekční tlak, tak „místo křížení podle různých fyzických vlastností vybíral zvířata podle jednoho jediného *behaviorálního* znaku.“¹²⁷

Beljajev začal výzkum se třiceti liščími samci a stovkou liščích samic z Estonska. Tyto lišky byly sice odchované na farmě (a nebyly tak pod tlakem stresujícího zážitku z odchyty), přesto se však většina z nich chovala vůči člověku agresivně nebo bázlivě. Jen několik jedinců se vůči lidem chovalo klidně a zkoumavě. Beljajev tedy začal vybírat lišky podle toho, jak reagují na lidi. „Když byl liščím štěňatům jeden měsíc,

¹²⁷ HARE, Brian, *Chytrý jako liška* In Geniální psi, s. 65.

experimentátor se jich zkoušel dotýkat a manipulovat s nimi. To se opakovalo každý měsíc, dokud liščatům nebylo sedm měsíců. V každém období páření Beljajev křížil lišky, které byly nejméně agresivní a nejvíce se zajímaly o lidi. Jejich potomci pak představovali novou experimentální populaci.¹²⁸

Zároveň však Beljajev udržoval druhou skupinu lišek, která sestávala z oněch agresivních a bázlivých jedinců. Tato skupina nesla název „kontrolní populace“. Proces, který by v přírodě trval tisíce nebo i miliony let, tak Beljajev zkrátil na pouhých dvacet generací. Brian Hare mohl shodou okolností tento ústav navštívit. V době jeho návštěvy byly obě skupiny lišek chovány už po čtyřicet pět generací, což mělo za následek obrovské vzájemné rozdíly.

Kontrolní skupina lišek byla jen málo rozdílná od lišek žijících v přírodě. Lišky měly černo-stříbrné kožichy a při příchodu člověka se poplašeně stahovaly na vzdálenější stranu kotce. Lišky z experimentální skupiny (stvořené Beljajevem) měly údajně povislé uši, zvlněné ocasy a člověka vítaly podobně nadšeně jako štěňata psa domácího. Nebály se ani lidského doteku a tvář člověka nadšeně olizovaly.¹²⁹ Přičemž je důležité poznamenat, že ani jedna skupina nebyla lidmi nijak vychovávána. Obě skupiny tráví většinu života ve svých kotcích. Zároveň je důležité říci, že lišky z experimentálního chovu projevují náklonnost vůči lidem už od prvního týdne po svém narození a jejich náklonnost tak není předána liščatům jejich matkou nebo sociální skupinou.

„Pokud jde o chování, existuje mezi divokým a domestikovaným zvířetem velký rozdíl. Divoké zvíře lze ochočit, staráte-li se o něj od narození, nebo i tím, začnete-li jej v pozdějším věku krmit. Divoké zvíře, které odmala vychováváte, si normální strach před lidmi nikdy nevytvoří a divoké zvíře, které krmíte od vyššího věku, postupně přirozený strach částečně ztratí, ovšem potomci takových divokých zvířat budou pořád divocí, protože nesou geny svých rodičů. Ochočená zvířata nejsou domestikovaná. Prává

¹²⁸ HARE, Brian, *Chytrý jako liška* In Geniální psi, s. 65.

¹²⁹ HARE, Brian, *Chytrý jako liška* In Geniální psi, s. 67.

domestikace zahrnuje genetickou modifikaci, jejímž důsledkem jsou morfologické a psychologické změny, které se mohou přenášet do další generace.¹³⁰

Hare zároveň podrobil lišky chemickým testům, které měly ukázat, zda se u obou skupin liší úroveň hormonů. „Úroveň kortikosteroidů – hormonů, které regulují stres – byla u experimentálních lišek ve srovnání s hladinou tohoto hormonu u lišek v kontrolní skupině čtvrtinová. Experimentální lišky měly také vyšší hladinu serotoninu, neurotransmiteru, který způsobuje, že se lidé cítí spokojeně a odpočatě.“¹³¹ Zajímavé ale je, že při takto kontrolované selekci, při níž byla jediným kritériem výběru nízká míra agresivity a bázlivosti, vznikly samovolně fyziologické a tělesné změny, díky nimž se divoké a domestikované lišky lišily podobným způsobem jako vlci a psi. Když pak Brian Hare podrobil liščata z obou skupin podobným testům s komunikačními gesty, zjistil, že jejich výkony se velmi podobaly rozdílům mezi výkony psů a vlků.

Nejdůležitějším výsledkem celého tohoto zkoumání je, že domestikace jako taková na člověku tak docela nezáleží. Když zajdeme do krajností, je pravděpodobné, že s člověkem vůbec nemusí mít nic společného. V případě psa domácího je možné, že se člověk nějakým způsobem na domestikaci psa domácího podílel, rozhodně však na základě výše zmíněného výzkumu nelze říci, že by pes domácí vznikl jeho přímým vlivem. Naopak, zdá se, že psi se domestikovali *sami* ale pomalejším procesem, než jaký jsme mohli vidět v Beljajevově dílně. Ačkoli totiž lišky prošly selekčním tlakem ze strany člověka, pak samotný lidský zásah má pravděpodobně na svědomí pouze urychlení celého procesu. Domestikace či možná lépe autodomestikace pak závisí na křížení genů, což se v přírodě děje bez zásahu člověka.

¹³⁰ HARE, Brian, *Chytrý jako liška* In Geniální psi, s. 67.

¹³¹ HARE, Brian, *Chytrý jako liška* In Geniální psi, s. 68.

7.4 Vlastnosti spojené s autodomestikací

To, že člověk do tzv. domestikace nemusí vůbec zasahovat, aby v přírodě sama vznikla, se jasněji projevilo díky průzkumu Vanessy Woodsové (spoluautorky knihy *Geniální psi*). Podobný rozdíl, jaký byl spatřen mezi vlky a psy a mezi dvěma skupinami lišek na Sibiři, byl taktéž zpozorován mezi šimpanzi a bonoby v Kongu. Ačkoli jsou bonobové se šimpanzi geneticky téměř identičtí, přesto jsou v jejich chování i vzhledu patrné jasné rozdíly.

Šimpanzi jsou obecně více agresivní, chrání si hranice svých teritorií a zabíjejí cizince z jiné tlupy. Agresivita se projevuje i uvnitř tlupy, samci zpravidla bijí každou samici, dokud se jim nepodřídí, počínaje svou matkou. Samci bojují o své místo v hierarchii tlupy, protože je cílem každého jednotlivého samce být *alfa samcem*, jehož hlavní výhoda spočívá v sexuální kontrole nad samicemi.

Bonobové naproti tomu neobcházejí hranice svého území a nezabíjejí cizí bonoby. „Setkání sousedních skupin bonobů je pravděpodobně společenskou událostí. Když se dvě skupiny potkají, zůstanou často spolu, hrají si a užívají si všech typů sexuálních interakcí... Ve skupině bonobů má vždycky nejvyšší postavení samice a různé samice bývají blízkými přítelkyněmi. Samci bonobů své matky nebijí, ve skutečnosti si s nimi bývají blízcí po celý život. Samci bonobů pro kontrolu sexuálního chování samic nepoužívají fyzického násilí a tolik nesoupeří ani mezi sebou.“¹³² Míra agresivity se tak prokazatelně u obou skupin liší a má vliv na jejich celkový životní styl. Naopak podobnost určitých znaků, můžeme pak spatřovat mezi šimpanzi a vlky, nebo mezi psy a bonoby.

Když srovnáme vlky a šimpanze, najdeme tu podobné rysy jako agresivní hlídání teritoria nebo agresivita při konkurenci samců před samicí. V tlupě šimpanzů panuje dominantní samec, který má kontrolu nad samicemi, vlčí hierarchii naproti tomu vládne dominantní pár samec a samice, který jediný má právo plodit potomky. V případě, že se jiné vlčici podaří mít své

¹³² HARE, Brian, *Přežití těch nejpřátelštějších* In *Geniální psi*, s. 84–85.

potomky, dominantní samice její mlád'ata většinou zabije.¹³³ Stojí za zmínku, že vůdcem psí smečky je oproti tomu ten, který má ve smečce nejvíce přátel.¹³⁴ Šimpanzi i vlci loví svou potravu, bonobové oproti tomu sbírají nejrozličnější ovoce ve svém okolí. Psi rovněž nejsou příliš dobrými lovci a ti, kteří žijí divoce, si potravu spíše shánějí hledáním nejrozličnějších zbytků po okolí. Pes chovaný v kruhu rodiny pak svůj pokrm pravidelně získává bez jakéhokoli vynaloženého úsilí.

„Obvykle uvažujeme o přirozeném výběru jako o přežití těch nejzdatnějších – kde zdatní jsou ti silní a agresivní, zatímco ti slabí vymizí. V biologii se však *zdatností (fitness)* rozumí to, kdo je nejúspěšnější v rozmnožování, ne nutně nejagresivnější.“¹³⁵ Vysvětlením, jak se tento přátelský gen rozšířil i bez lidského tlaku na selekci, je, že samičky při reprodukci upřednostňovaly samce, kteří nebyli agresivní ale přátelští.¹³⁶ Tím pádem by docházelo k přirozenému rozšíření tohoto genu, který v societě zvyšuje společenskost a přátelskost. „Hlavním důvodem, proč se šimpanzi vyplatí být alfa samcem, je monopolizace páření se samicemi ve skupině. Jestliže bití samic a agresivita už nevedou k reprodukčnímu úspěchu, nepředstavuje zvyšování agresivity pro samce evoluční výhodu.“¹³⁷

Bonobové a šimpanzi prošli následně sérií testů, které měli ověřit jejich ochotu spolupráce a sdílení potravy. Nikoli příliš překvapivě se ukázalo, že bonobové jsou v kooperaci mnohem lepší než šimpanzi, vzájemně si pomáhali, aby získali potravu, a dokonce byli ochotni se o ni podělit. Mezi šimpanzi šlo ve větší míře o vzájemnou nevraživost, a přestože v některém z testů pochopili, že je nutné spolupracovat, aby se k pokrmu dostali, ihned jak společným úsilím dosáhli cíle, zahnal silnější a agresivnější samec druhého pryč od jídla, aby se dělit nemusel.

¹³³ HARE, Brian, *Smečková zvířata* In Geniální psi, s. 138.

¹³⁴ HARE, Brian, *Smečková zvířata* In Geniální psi, s. 139.

¹³⁵ HARE, Brian, *Přežití těch nejpřátelštějších* In Geniální psi, s. 87.

¹³⁶ HARE, Brian, *Přežití těch nejpřátelštějších* In Geniální psi, s. 87.

¹³⁷ HARE, Brian, *Přežití těch nejpřátelštějších* In Geniální psi, s. 88.

Brian Hare na základě těchto pokusů vyslovil myšlenku, že je docela pravděpodobné, že se podobným způsobem vyvinul právě lidský druh, jak jej známe dnes. „Jak se populace měnila na tolerantnější a přátelštější, kdokoli s lepšími sociálními dovednostmi byl proti těm méně schopným ve výhodě.“¹³⁸ Výhodou pak mohla být například ochota podělit se o jídlo nebo přístřeší, střídat se v péči o děti nebo třeba vytvářet aliance se sousedícími skupinami. Tyto aliance mohli pomoci vzniku větších skupin, které pak byly hrozbou pro agresivnější, ale menší skupiny. Autodomestikace tak mohla zapříčinit vznik nových forem kooperace a komunikace, což podstatně změnilo běh (nejen) lidských dějin.¹³⁹

7.5 Dovednosti spojené s autodomestikací

Hare v knize zmiňuje, že lidé mají sklon podléhat dojmu, že domestikovaná zvířata jsou jaksi uměle vytvořená (člověkem) a v souvislosti s tím jaksi slabší nebo přímo zhlouplá. Na divoká zvířata máme pak sklon pohlížet jako na silnější a ušlechtilá.¹⁴⁰ Toto rozlišení je však mylné. Na důkaz toho uvádí sérii rozsáhlých experimentů, které byly provedeny zvláště se psy a s vlky. Rozdíly mezi jejich dovednostmi jsou díky nim patrné více než kdy dříve.

Proces domestikace patrně změnil nejen chování psů, jejich agresivitu, bázlivosť a ochotu sdílení, pozměnil však navíc i schopnosti, které často souvisí s tím, co považujeme za *komunikaci*. Psi a vlci skutečně, přes svou genetickou příbuznost, vykazovali velmi odlišné výsledky v nejrůznějších metodách testování. Jeho tým se napřed rozhodl vyzkoumat, jak psi rozumějí slovům, které od svých lidských přátel slýchají. Hare konstatuje, že lidé se v dětském věku učí slova tak, že od jednotlivých příkladů pojmenování, která slýchají, dokáží abstrahovat k obecným kategoriím, do nichž nová slova třídí. Rozumí rozdíl mezi vlastním pojmenováním jedné

¹³⁸ HARE, Brian, *Přežití těch nejpřátelštějších* In *Geniální psi*, s. 94.

¹³⁹ HARE, Brian, *Přežití těch nejpřátelštějších* In *Geniální psi*, s. 94.

¹⁴⁰ HARE, Brian, *V garáži mých rodičů (Pravda o domestikaci)* In *Geniální psi*, s. 57

konkrétní věci (nebo tvora) a pojmenování věci obecně, které v sobě může zahrnovat spoustu jiných konkrétních jednotlivostí.

Někteří psi, kteří se už naučili pojmenovávat i stovky svých hraček jednotlivě, pak byli vystaveni testům, které měli prokázat, zda dokáží i oni abstrahovat od jednotlivých pojmenování k obecnému. Jejich hračky ležely na různých hromádách podle toho, ke kterému druhu patřily (např. míčky a frisbee), pes pak byl vyzván, aby donesl buď míček, nebo frisbee, aniž by člověk pojmenoval hračku jejím konkrétním jménem. K překvapení všech byl pes schopen vždy přinést hračku ze správné hromádky, aniž by byl předem k tomuto povelu trénován. Totéž byl pes schopen zopakovat i s předměty, které znal z domova, ale které nebyly jeho hračkami (boty, knihy...). Nakonec pes musel přinést na povel buď „hračku“ nebo „nehračku“ a i toho byl bez problému schopen.¹⁴¹

Tito psi prokázali, že jsou schopní, stejně jako děti, třídít jednotlivá jména ve své mysli do obecných kategorií. Je samozřejmě možné, že šlo o výjimečně inteligentní jedince, je však zároveň možné, že je tato dovednost pro psy díky procesu domestikace v podstatě *přirozená*. Na námitku, že je pes nejprve k nošení předmětů trénován a je tedy možné pochybovat o jeho skutečně přirozené dovednosti lze odpovědět, že pes musí být trénován k tomu, aby věděl, jak se jednotlivé věci jmenují (nebo spíše jak je pojmenováváme my), neboť bez předběžného obeznámení s názvy věcí by nebyl ani pes, ale ani člověk, schopen určit, ke kterému předmětu vyslovené jméno náleží. Tento test měl prokázat (a prokázal), že jsou psi schopní rozlišovat mezi vlastními jmény konkrétních věcí a jmény obecných skupin věcí.

Další z testů prokázaly, že pes je schopen donést správnou věc nejen při pojmenování, ale při pouhém ukázání repliky té věci, kterou měl pes donést. „Většina psů úkol zvládla bez ohledu na to, zda replika byla stejně velká jako hračka nebo šlo o její zmenšenou verzi. Rico a jeden další pes dokonce na první pokus přišli se správnou hračkou, i když jim byla ukázána

¹⁴¹ HARE, Brian, *Psí řeč* In *Geniální psi*, s. 103–104.

jenom na fotografii.“¹⁴² To prokazuje, že psi chápou symbolickou povahu komunikace a dokáží ji skombinovat s jejich vizuální reprezentací.¹⁴³ Někteří psi dokonce zvládli přinést i hračku, jejíž název předtím neznali, ale odposlechly jej v rozhovoru dvou lidí stojících před ním.¹⁴⁴

Pokud jde o komunikaci psů samotných, i zde došlo ke změnám, které byly pravděpodobně způsobeny jejich domestikací. Jak už to popsal i Charles Darwin, vlci štěkot vůbec nepoužívají, jejich zvuková komunikace sestává spíše z vrčení a vytí. Štěkot i se svou variabilitou je něco, co se objevilo až u psa domácího. A ačkoli se nám někdy může zdát, že pes štěká stále stejným způsobem, bylo zjištěno, že „v závislosti na okolnostech se psi štěkoty mohou lišit rytmem, výškou i amplitudou,“¹⁴⁵ což bylo prokázáno pomocí spektrografu podobně jako u kočkodanů v knize M. S. Dawkinsové.¹⁴⁶ Brian Hare se dokonce snaží dokázat, že psi upravují svůj štěkot v závislosti na tom, kdo jej může slyšet. Průzkumem s nahrávkami různých psích štěkotů mezi lidmi došel k závěru, že lidé nejsou příliš dobří v určení toho, co má štěkající pes na mysli, na druhou stranu se však nejčastěji správně střelili v případě, kdy pes štěkal na výstrahu před cizincem, což by měl být ten význam, který by chtěl pes předat svému blízkému člověku nejpravděpodobněji.

Psi však komunikují spíše tělem, a jak ukázaly výzkumy, lidé jsou ve čtení této komunikace mnohem schopnější než ve čtení různých štěkotů. Pes velmi citlivě reaguje na gesta člověka, ale zároveň dává dobrý pozor na jeho oči a na směr pohledu. „Systematické pozorování přirozeného chování psů dokazuje, že asi opravdu přizpůsobují svou komunikaci podle toho, co mohou nebo nemohou vnímat ostatní.“¹⁴⁷ Psi také vědí, že je vnímáme tehdy, když jsme k nim otočení tváří a když na ně hledíme. Pokud se tak neděje a my jsme soustředění na něco jiného a pes s námi chce komunikovat, postaví se buď do našeho zorného pole, nebo na sebe

¹⁴² HARE, Brian, *Psí řeč* In Geniální psi, s. 105.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ HARE, Brian, *Psí řeč* In Geniální psi, s. 106.

¹⁴⁵ HARE, Brian, *Psí řeč* In Geniální psi, s. 107.

¹⁴⁶ Viz výše.

¹⁴⁷ HARE, Brian, *Psí řeč* In Geniální psi, s. 113.

upozorní dotykem. To mimochodem dokazuje, že se psi dokáží vcítit do perspektivy druhého tvora a usuzovat podle toho, na co se soustředí.¹⁴⁸

To byly prozatím příklady toho, co dokáže pes lépe než vlk. Série dalších testů prokázaly, že není možné stanovit, který z těchto dvou druhů je jednoduše *lepší*. Každý totiž vlastní svůj zvláštní druh inteligence. Když totiž psa umístíme do prostoru a vyzkoušíme jeho schopnost v orientaci, zjistíme, že jsou jeho dovednosti značně slabší než u vlků. Přestože totiž existuje mnoho příběhů o tom, jak se pes vrátil ke své rodině i po letech od svého ztracení, výzkumy prokázaly, že psi obecně v orientaci v prostoru příliš nevynikají. Trasy, jež jsou jim známy například z vycházek, zvládají sice výborně, ale jakmile jsou v neznámém prostředí odkázáni pouze na své vrozené schopnosti, jejich výsledky jsou někdy až překvapivě slabé.¹⁴⁹

V jiných případech, kdy mezi psem a člověkem stojí bariéra (například plot) a otvor v ní je umístěn vpravo od psa, je pes odměňován, když touto bariérou několikrát úspěšně projde. To by se mohlo zdát samo o sobě jednoduché, avšak v případě, kdy se ten samý pes ocitne před bariérou, která má otvor vlevo, pes přesto hledá průchod vpravo a na první pokus neobstojí skoro žádný ze zkoumaných jedinců. A to přesto, že nový otvor vidí a vidí i to, že starý otvor zmizel.¹⁵⁰

V jiných testech se měli psi dostat k jídlu za bariérou, která byla buď dlouhá jeden metr, sedm metrů nebo ve tvaru U. „Zatímco vlci všechny problémy s oklikami vyřešili, psi se drápali na jídlo přes plot nebo opakovaně měnili směr, než se dostali ke konci plotu.“¹⁵¹ Vlci byli lepší i v těch případech, kdy si měli za pomoci fyzikálních zákonů dopomoci k pokrmu. Pes například příliš nechápal princip konektivity, který by mu pomohl zvládnout provazem přitáhnout misku s jídlem z proskleného boxu.¹⁵²

Vlci byli při řešení úkolů obecně mnohem samostatnější než psi, kteří se při prvním nezdaru často obrátili na člověka, u něhož hledali pomoc.

¹⁴⁸ HARE, Brian, *Psí řeč* In *Geniální psi*, s. 112–117.

¹⁴⁹ HARE, Brian, *Ztracení psi* In *Geniální psi*, s. 118–123.

¹⁵⁰ HARE, Brian, *Ztracení psi* In *Geniální psi*, s. 120.

¹⁵¹ HARE, Brian, *Ztracení psi* In *Geniální psi*, s. 121.

¹⁵² HARE, Brian, *Ztracení psi* In *Geniální psi*, s. 124.

Jakmile však psi mohli při úkolu fungovat ve smečce, jejich výkon se mnohonásobně zlepšil vlivem toho, že se vždy našel jeden pes, který si s úkolem poradil, a ostatní ho byli schopni okamžitě následovat.¹⁵³

7.6 Otázka vývoje

Výsledky pozorování, které ve své knize Brian Hare konstatoval, jsou podle mého názoru velmi objevné hned v několika bodech. Při všem, co bylo vysledováno z chování nejen psů a vlků, ale rovněž šimpanzů a bonobů nebo experimentálních a kontrolních lišek Beljajevova pokusu, stojí nyní před námi otázka, zda je skutečně zlepšení komunikace, kooperace, sdílení a přátelství důsledkem přirozeného křížení genů? A pokud ano, je možné, že se lidé vyvinuli právě tímto způsobem? Je lidská společenskost, ochota spolupracovat a sdílet plody práce také otázkou křížení genů spíše než výhradně „lidskou přirozeností“?

Výzkumy popsané v této knize ukazují, že ty vlastnosti, které psi získali domestikací, jsou z valné většiny ty, které dokáží uplatnit při styku s člověkem. To by mohlo znamenat, že člověk svým soužitím se psem tyto vlastnosti ovlivnil, zároveň to může ale znamenat, že lidé prošli podobným procesem mnohem dříve než psi, bonobové nebo stříbrné lišky, a jsou pro to ve svém vývoji dál. I psi se totiž po boku člověka s postupem let vyvinuli. Zatímco dříve pomáhali psi člověku při lovu, pastvě dobytka a tahání nákladu, dnes pomáhají handicapovaným lidem, vyhledávají zraněné jedince v sutinách, detekují výbušniny nebo drogy a pomáhají odhalovat a léčit různé nemoci.

Po všech zmíněných vlastnostech z knihy *Geniální psi* stojíme nyní před otázkou, zda mezi člověkem a psem není vlastně mnohem menší rozdíl než třeba mezi vázkou a hrochem. V jedné perspektivě nám totiž propast mezi člověkem a zvířetem připadá přímo nezměrná. Můžeme argumentovat stroji, počítači, lety do vesmíru, koncertními sálami, politickými systémy,

¹⁵³ HARE, Brian, *Smečková zvířata* In *Geniální psi*, s. 132–136.

zbraněmi apod. Tyto vynálezy jsou však otázkou postupného vývoje, a dokonce ani lidstvo jako druh na tom nebylo vždy tak, jako dnes.

První známá starověká civilizace je datována do doby zhruba 3000 let před naším letopočtem, což v součtu znamená asi pět tisíc let. Je nesporné, že lidstvo od té doby prošlo neuvěřitelně rychlým pokrokem. Na druhou stranu náš pra-předek *homo sapiens* vznikl asi před 400 000 až 250 000 lety a vůbec první náznaky vzpřímené chůze jeho pra-předků se datují do doby zhruba šest milionů let nazpět.¹⁵⁴ Z této perspektivy se už vývoj člověka nejeví tolik uspěchaně, přestože je nesporné, že se mezi všemi druhy dostal svým způsobem *nejrychleji nejdál*. Je ale právě proto možné, že vlivem procesu, který nazýváme domestikace (či autodomestikace), se může vývoj jedinců, jako jsou psi, bonobové nebo Beljajevovy lišky, značně urychlit podobným způsobem, jakým se urychlil náš vývoj od prvních starověkých civilizací. A přestože nám to nyní může připadat nesmyslné, z perspektivy jedné generace není možné takovýto proces vývoje do budoucna vyloučit.

¹⁵⁴ HARE, Brian, *Příběh vlka* In Geniální psi, s. 26–31.

8 Závěr

Za jasný důkaz zvířecí inteligence nepokládají někteří z autorů ani mnohé experimenty jasně demonstrující složitost mnoha zvířecích úkonů, včetně těch, které nasvědčují i přítomnosti vědomí. Tyto experimenty navíc napovídají, že různá zvířata jsou v určitých úkonech mnohem schopnější než my.

Výše zmíněné testy jsou především důkazem široké variability inteligence nejen u lidí ale i u zvířat. Pokud ořešník americký dokáže znovu nalézt přes sto tisíc semen, která si ukryl před devíti měsíci, nemůžeme *obecně* prohlásit, že *zvířata jsou schopna* ukrývat si zásoby pokrmů a po necelém roce je znovu nalézt. Krysy jsou velmi schopné v nacházení cesty ven z bludiště, zatímco psi jsou v tomto úkolu velmi slabí. Kdybychom pozorovali ve všech úkolech pouze krysy a jejich výsledky přenášeli na zvířata, pak psi v bludišti ukazují, jak velmi bychom se mýlili. To samozřejmě platí i naopak. Při zkoumání pouze se psy bychom mohli nabýt dojmu, že jsou zvířata při orientaci v prostoru neschopná. Výkon krys by nás pak mohl velmi zaskočit.

Samozřejmě v nějakém smyslu o zvířatech obecně hovořit lze, dostaneme se tím však na velmi povrchní rovinu, při které bude zastřeno vše jedinečné, čeho jednotlivá zvířata dosahují. Nicméně problém, kterým se zabývá tato práce, je otázka, proč se lidé tolik zdráhají přiznat zvířatům něco, co sami u sebe rozpoznávají jako rozum, emoce a vědomí? Co stojí za touto neochotou, která doprovází dokonce i některé zaryté ochránce a milovníky zvířat? Potřebuje člověk tyto atributy uhájit sám pro sebe? Cítí se člověk sdílením těchto atributů se zvířaty nějak ohrožen?

Rozdílné vlastnosti a schopnosti jednotlivých druhů zvířat nám napovídají ještě jednu věc. Měli bychom nabourat bariéru, která říká, že jsou na Zemi *lidé a zvířata*. Je to nesmírně obtížné, neboť v těchto kategoriích od dětství vyrůstáme, naproti tomu však nemůžeme ignorovat, o kolik jsou markantnější rozdíly třeba mezi chrobákem a žirafou, lososem a sojkou nebo mezi člověkem a psem. A to nikoli pouze rozdíly fyziognomické.

Otázek spojených s myslí a vědomím zvířat je velmi mnoho a mnoho jich pravděpodobně nebude uspokojivě zodpovězeno. Je však podle mého názoru důležité vnímat zvířata pozorněji a vycházet ze získaných poznatků spíše, než zvířatům přisuzovat kvality na základě kategorií, do kterých je (za pomoci svého jazyka) řadíme. I díky moderním technologiím máme k dispozici rostoucí počet důkazů o projevech inteligence nejrůznějších zvířat. Víme, že například sloni a šimpanzi jsou schopni spontánně vytvořit kresbu nebo malbu na plátno, pokud jim k tomu dáme nástroje,¹⁵⁵ víme, že například kavky, labutě, havrani a někteří orlové vytvářejí partnerské svazky na celý život a v případě ztráty partnera projevuje pozůstalý jedinec všechny známky žalu (apatie, ztráta chuti k jídlu, svěšená hlava, sklopené oči apod.),¹⁵⁶ víme, že se někteří lidoopi nebo straky poznávají v zrcadle a jsou schopni si sebe sama prohlížet i dlouhé hodiny,¹⁵⁷ víme, že zvířata při komunikaci vyhledávají oční kontakt¹⁵⁸ a v neposlední řadě víme, že jsou zvířata schopná a ochotná si hrát.¹⁵⁹

Princip hry je na rozdíl od jiných schopností a dovedností pozorovatelný napříč nejrůznějšími druhy živočišné říše. Gary Kowalski, pastor a absolvent Teologické fakulty Harvardovy univerzity, popsal ve své knize *Duše zvířat* význam hry následovně: „Bylo by snadné představit si, jak si zvířata osvojují vzorce chování potřebné pro přežití mechanicky, bez zábavy a radosti. Jenže zatímco nás má hra připravit na to, abychom si poradili se závažnějšími věcmi, sama vážná není. Je bezstarostná a škádlivá. A je to prvek zábavy, který je charakteristický právě pro hru a nelze jej omezit na žádnou jinou kategorii. To znamená, že hra má duševní rozměr. ‚Uznáte-li hru, uznáváte duši, protože ať je hra cokoli, není to jen hmotná záležitost. Dokonce i ve světě zvířat prolamuje hranice fyzické existence,‘ říká Huizinga. Zvířata si hrají ne proto, že musejí, ale proto, že chtějí. Z toho

¹⁵⁵ KOWALSKI, Gary, *Umění pro umění* in *Duše zvířat*, Brno: Emitos a Nakladatelství Tomáše Janečka, 2009, s. 59–68.

¹⁵⁶ KOWALSKI, Gary, *Partneři na celý život* in *Duše zvířat*, s. 83–88.

¹⁵⁷ KOWALSKI, Gary, *Já v zrcadle* in *Duše zvířat*, s. 111–119.

¹⁵⁸ KOWALSKI, Gary, *Oči naděje* in *Duše zvířat*, s. 101–107

¹⁵⁹ KOWALSKI, Gary, *Jde o hru* in *Duše zvířat*, s. 91–97.

plyne, že zvířata, tak jako my, jsou důmyslná stvoření, která se mohou buď nudit, nebo bavit.“¹⁶⁰

Důvod, proč se zdráháme přiznat zvířatům něco jako mysl a vědomí, je podle mého názoru skryt v jazyku, kterým o zvířatech mluvíme a s jehož pomocí o nich zároveň vynášíme konkrétní soudy. Jsme oddáni představě, že je potřeba vědomí nejprve specifikovat pomocí definice a teprve poté rozhodnout, zda můžeme vědomí zvířatům přiznat. Pomocí Nietzscheho argumentů jsem se však snažila ukázat, že jazyk nemusí být vždy tím nejlepším prostorem, v jakém bychom měli hledat *pravdu* či *poznání*. A právě proto, že nejsme schopni vědomí plně definovat, neměli bychom jej zvířatům zbrkle odpírat.

S přiznáním vědomí zvířeti úzce souvisí otázka, jak se zvířetem zacházet. A jak bylo naznačeno v úvodu, naše zacházení se zvířetem se liší z hlediska účelu, s nímž ke zvířeti přistupujeme. Proto ke zvířatům, která se nachází ve skupině domácích mazlíčků, přistupujeme jako k vědomým bytostem, zatímco ke zvířatům uzavřených ve velkochovech, přistupujeme spíše jako k předmětům, s nimiž máme právo nakládat dle vlastního uvážení.

Vzhledem k výzkumům o autodomestikaci a dovednostech domestikovaných druhů bychom možná měli přehodnotit vlastní pozici v řádu přírody a možná bychom měli přehodnotit řád přírody obecně, který se do světa snažíme vnášet skrze vlastní vnímání a skrze jazyk. Jedno nepopíratelné pojítko mezi námi a zvířaty existuje. Je jím život a úsilí jej žít s co nejmenší mírou strasti a s co největší mírou slasti.

Jak napsal Erazim Kohák: „Snad žádná skutečnost není základnější, žádná není zjevnější. Cokoliv žije, chce žít... I komár, který uniká vražedné ruce, i stéblo trávy, které hledá vláhu mezi dlažebními kostkami, až po člověka, zápasícího o život v kyslíkovém stanu, všechno živé chce žít, uniknout zkáze a záhubě, prožít svůj přirozený život v plném rozsahu. ...svou *vůli k životu* – tím, že chce žít a uniknout záhubě – život vytváří, či přesněji, život *ustavuje* hodnotu. Vůle k životu znamená účelovou činnost, zaměřenou

¹⁶⁰ KOWALSKI, Gary, *Jde o hru* in Duše zvířat, s. 95.

k určitému účelu. ...Může to být činnost tak prostinká, jako je dýchání. Bez sebemenšího náznaku reflexe, prostě tím, že živoucí bytost potřebuje dýchat, aby se zachovala při životě, třídí svět na dvě kategorie, toho, co jí dýchání umožňuje, a toho, co je ztěžuje, tedy toho, co pomáhá, a toho, co škodí.“¹⁶¹

Stále nevíme, co je důkazem existence vědomí u druhého živého tvora. Důvod může být ten, že každému jednotlivému člověku, jakožto vnímající bytosti a jakožto individuu s odlišnými zkušenostmi se zvířaty, bude důkazem vědomí něco jiného a hloubka propasti mezi námi a zvířaty jistě závisí i na míře našeho zájmu o ně. Zároveň to však může znamenat, že se míra vzájemné odlišnosti bude snižovat se vzrůstající mírou poznatků, které o zvířatech načerpáme. Nejen jako jednotlivá individua, ale i jako celý lidský druh. Pak mi nepřipadá žádné jiné východisko vhodnější než prohlubování našich znalostí o jednotlivých zvířatech. Ve shodě s výše řečeným však s minimem způsobené bolesti.

¹⁶¹ KOHÁK, Erazim: *Filosofie, etika, svoboda* in Svoboda svědomí soužití, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 14–15.

9 Bibliografie

- ARISTOTELÉS. *De Anima (O duši)*, Praha: Svoboda, 1984.
- ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, Praha: Rezek, 2009.
- ARISTOTELÉS. *Politika I.*, Praha: OIKOYMENH, 1999.
- AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*, Praha: KALICH, 2006.
- DARWIN, Charles R., *The descent of man, and selection in relation to sex*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- DARWIN, Charles R., *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, New York, 1899.
- DAWKINS, Marian Stamp. *Through our eyes only? (The search for animal consciousness)*, New York: Oxford University Press, 1998.
- HARE, Brian. *Geniální psi*, Praha: Dokořán, 2016.
- HUME, David. *A Treatise of Human Nature*, ed. P. H. Nidditch. New York: Oxford University Press, 2000.
- KOHÁK, Erazim. *Svoboda svědomí soužití*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.
- KOWALSKI, Gary. *Duše zvířat*, Brno: Emitos a Nakladatelství Tomáše Janečka, 2009.
- LANZA, Robert a BERMAN, Bob. *Biocentrismus (Život a vědomí jako klíče k pochopení skutečné povahy vesmíru)*, Brno: Barrister & Principal, 2016.
- LURZ, Robert W. *The Philosophy of Animal Minds*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- MULGAN, R. G. *Aristotelova politická teorie*. Praha: 1998.
- MULLER, Max F. *Lectures on the Science of Language*, 2 vols. New York: Charles Scribner, 1862.

NAGEL, Thomas. *Jaké je to být netopýrem?* In *Vědomí bez redukce*, Praha: Smršť, 2015.

NIETZSCHE, Friedrich. *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, Praha: OIKOYMENH, 2010.

PEARSON, Susan. *Speaking Bodies, Speaking Minds: Animals, Language, History*. *History and Theory*, Theme Issue 52 (December 2013), 91-108

SOUKUPOVÁ, Petra. *Neuvěřitelná ptačí inteligence*. 21. století, 19.10.2007. (původní článek: CLAYTON, Nicola; DALLY, Joanna M. and EMERY, Nathan J., *Social cognition by food-caching corvids. The western scrub-jay as a natural psychologist*, *Phil. Trans. R. Soc. B* (2007) 362, 507–522, Published online 19 February 2007)